

ท่าทีในการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา กับโลกทัศน์ของคนไทยในสังคมร่วมสมัย

Buddhist Monasteries' Adaptation to the Thai Perspectives in Contemporary Society

ภูมิ บุรณะ* | สมคิด จิระทัศนกุล

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย

Phoom Burana* | Somkid Jiratatsanakul

Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok, 10200, Thailand

burana_p@su.ac.th | jiratatsanakul_s@su.ac.th

*Correspondence: burana_p@su.ac.th

Received 08 - 03 - 2023

Revised 16 - 11 - 2023

Accepted 26 - 11 - 2023

บทคัดย่อ

ในอดีตพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาหรือวัดมีบทบาทสำคัญในการสร้างโลกทัศน์ต่อสังคมและชุมชนไทย ทั้งในด้านโลกุตรวิสัยและโลกียะวิสัยอยู่เสมอ กล่าวคือ นอกจากการสร้างสวัสดิภาพอันเป็นผลเชิงประจักษ์ในโลกปัจจุบัน พระพุทธศาสนายังสร้างความมุ่งหมายสู่การประสบสิ่งดีงามในชีวิตหลังพ้นจากโลกนี้ไปแล้วอีกด้วย จนกระทั่งการเข้ามามีอิทธิพลของหลักคิดแบบวิทยาศาสตร์หรือเหตุผลนิยมที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของสังคมไทย รวมถึงท่าทีและบทบาทของพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

จากการทบทวนหลักฐานเชิงเอกสาร หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถแบ่งหมวดหมู่เอกสารออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อพระพุทธศาสนา และ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบและแบบแผนทางพุทธสถาปัตยกรรมที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากเอกสารทั้ง 2 ประเภท



ภาพจิตรกรรมฝาผนัง
ภายในพระอุโบสถ
วัดบวรนิเวศวิหาร แสดง
การดำเนินชีวิตในอดีต
ที่ชาวบ้านและบุตรหลาน
นำภัตตาหาร พานพุ่ม และ
ข้าวของเครื่องใช้มาถวาย
พระภิกษุสงฆ์ในวันธรรมสวนะ
พร้อมกับเข้าร่วม
การประกอบศาสนพิธี
การฟังเทศน์ ตลอดจน
รักษาอุโบสถศีลในช่วง
ฤดูเข้าพรรษา

The mural painting in the ordination hall at Wat Bowonniwet Vihara depicts a traditional lifestyle of Thai villagers and their children. It portrays scenes of them bringing food trays, bushes, and utensils to offer to the monks on the Sabbath day. The mural captures the essence of the villagers attending religious ceremonies, listening to sermons, and some of them steadfastly maintaining the precepts throughout the Buddhist Lent season.

ได้แสดงให้เห็นว่าการสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ของชนชั้นนำสยามไม่เพียงแต่ลดทอนบทบาทของพระพุทธศาสนาจนแทบจะเหลือเพียงแต่โลกียะวิสัยเท่านั้น ทว่ายังส่งต่อไปถึงการเปิดช่องให้ระบบเศรษฐกิจและค่านิยมสมัยใหม่เข้ามา มีบทบาทสำคัญต่อโลกทัศน์ของสังคมไทยและพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา มากขึ้นตามลำดับ จนสามารถจำแนกเท่าที่การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยเริ่มสถาปนารัฐชาติจนถึงปัจจุบันได้เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาภายใต้อิทธิพลโลกทัศน์แบบชาตินิยม
2. การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับโลกทัศน์แบบวัตถุนิยมและบริโภคนิยม
3. การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาแบบพุทธพาณิชย์เพื่อตอบสนองโลกทัศน์ของปัจเจกบุคคล ซึ่งทั้งสามลักษณะดังกล่าวล้วนเป็นผลพวงจากการปรับเปลี่ยนบทบาทและหน้าที่ฝ่ายพุทธจักรในอดีตเป็นสำคัญ

บทความจบลงด้วยข้อเสนอว่าทุกการปรับตัวล้วนเกิดขึ้นจากความตั้งใจที่จะธำรงไว้ซึ่งสถาบันทางพระพุทธศาสนาด้วยทำที่อันหลากหลาย และเงื่อนไขที่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่น่าสนใจเกิดต่อไปจากนี้คือกระแสนิยมของลัทธิพิธี รวมถึงการเข้าร่วมสักการะขอพรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างมหาศาลในปัจจุบัน อาจสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาจากความต้องการอันสลับซับซ้อนและความทุกข์ใจของคนไทย ซึ่งส่งผลให้คนไทยต้องการที่พึ่งพิงทางใจมากขึ้นอย่างยิ่งยวด สถานการณ์ดังกล่าวเป็นทั้งวิกฤติและโอกาสสำหรับสถาบันทางพระพุทธศาสนา ที่จะต่อยอดความศรัทธาสู่การบรรเทาทุกข์ทางใจได้ ทั้งนี้โอกาสดังกล่าวต้องตอบสนองความต้องการและพฤติกรรมของคนไทยในยุคปัจจุบันได้อย่างตรงประเด็น จึงจะสามารถนำบทบาทของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนากลับมาเป็นศูนย์รวมด้านจิตใจ และนำเสนอสาระทางธรรมให้สังคมได้อย่างสมสมัย

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา, พื้นที่ทางพระพุทธศาสนา, วัด, สังคมร่วมสมัย

Abstract

Buddhist monasteries or temples have historically played a crucial role in society and surrounding communities, serving as sources of mental solace and purifying individuals' sense of morality through both mundane and supermundane rituals. While generating immediate welfare, the

ultimate goal is to experience positive outcomes in the afterlife. However, the influence of a scientific-based and rationalistic worldview among the Thai elite has led to a transformation in the attitude and role of Buddhism. Upon reviewing documentary evidence, books, and related research, two distinct categories emerge: documents based on social changes affecting Buddhism and those on the design and patterns of Buddhist architecture during periods of societal change. Both categories indicate that the Siamese elite's establishment of the modern nation-state diminished Buddhism's role, retaining only its mundane aspects. Concurrently, the Western economic system and values gained significance in Thai society, influencing the adaptation of Buddhist monasteries.

The adaptation, spanning from the past to the present, can be classified into three categories: 1. Adaptation under the influence of nationalist perspectives. 2. Adaptation to address materialistic and consumerist perspectives. 3. Adaptation of a Buddhist commercial style to align with individuals' worldviews. These adaptations result from changes in the roles and responsibilities of the Buddhachakra over time.

The article concludes that every adaptation aims to sustain Buddhist institutions through various conditions. Noteworthy is the contemporary trend of increased ceremonialism and participation in worship seeking blessings, possibly reflecting complex needs and distress among the Thai populace. There is a pressing need for emotional support. This situation poses both a crisis and an opportunity for Buddhist institutions to leverage their faith in alleviating mental suffering. However, seizing such opportunities requires direct responses to the present needs and behaviors of the Thai people. Therefore, the role of Buddhist spaces can be reinvigorated as spiritual centers, presenting Dhamma information to Thai society in a contemporary context.

Keywords: Buddhism, Buddhist Monasteries, Temple, Religion, Contemporary Society

1. ความนำ

“...การที่มนุษย์นั้นจะเป็นอยู่อย่างมีอิสรภาพและสันติสุขในโลกที่เกื้อกูลได้ ย่อมอาศัยความเป็นไปอย่างประสานและเกื้อกูลกันของระบบความสัมพันธ์ แห่งองค์ประกอบทั้ง 3 อย่าง คือ 1. มนุษย์ 2. สังคม 3. ธรรมชาติ...โดยที่มนุษย์นั้น มีบทบาทหน้าที่ในการเชื่อมองค์ประกอบอีก 2 อย่างเข้าด้วยกัน ผ่านหน้าที่ 2 ประการ ก็คือ หน้าที่ในการครองตนให้อยู่ในศีลธรรมอันดีอันเป็นคุณลักษณะ ของโลกธรรมชาติ และหน้าที่ในการมีส่วนร่วมในสมาคมต่าง ๆ อันเป็นคุณลักษณะ ของโลกแห่งสังคม...”¹ ข้อความจากงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ที่แสดงทัศนะไว้ในหนังสือ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ได้นำเสนอให้เห็นว่า การดำรงอยู่ได้ด้วยดีของมนุษย์นั้นเกิดจากการอิงอาศัยกันขององค์ประกอบ เชิงกลไก 3 อย่าง คือ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ กระบวนการดังกล่าวสามารถ เทียบเคียงได้กับความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางสังคมไทยในอดีต นั่นคือ **คน - ชุมชน - วัด** โดยวัดในที่นี้ย่อมหมายถึง **วัดแบบคามวาสี** หรือวัดในเมือง อันเป็นสถานที่ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยอย่างมาก ในฐานะศูนย์กลาง ทางพระศาสนาและที่พึ่งทางจิตใจ ด้วยทำที่อันเอื้อเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน อย่างรอบด้าน ตั้งแต่การประกอบศาสนพิธีและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ ทั้งทาง **โลกียะวิสัย** เช่น การเทศน์มหาชาติ งานบุญเข้าพรรษา งานถวายผ้ากฐิน ฟังธรรมเทศนา ตลอดจนให้การศึกษากับ แก่บุตรหลานของชุมชนในละแวกใกล้เคียง และในทาง **โลกุตระวิสัย** อันได้แก่ การบรรพชาสามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุเพื่อเข้ามาศึกษาด้าน ปริยัติธรรม ทำวัตร แสดงธรรมเทศนา ฝึกปฏิบัติวิปัสสนา และร่วมประกอบ ศาสนพิธี ฯลฯ อีกทั้งเป็นสถานที่รองรับด้าน **สาธารณะประโยชน์** ทั้ง กิจกรรมมงคลและอวมงคลของชุมชนก็มักจะเกิดขึ้นภายในบริเวณของวัด ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและวัดเป็นไปในลักษณะแบบถ้อยที ถ้อยอาศัยกันเสมอ ทั้งนี้การที่วัดจะได้รับการอุปถัมภ์ให้เจริญสมบูรณ์ได้นั้น ต้องขึ้นอยู่กับวัตรปฏิบัติของพระภิกษุที่พึงจะต้องสร้างความเลื่อมใสศรัทธา พร้อมกันกับการขัดเกลาศีลธรรมและจริยธรรมตลอดจนการเกื้อหนุน เชิงพิธีกรรมแก่ชุมชน² สถานการณ์ดังกล่าวครั้งอดีตยังดำเนินไปโดย สอดคล้องกับทิศทางของโลกทัศน์ของคนในสังคมที่มุ่งหมายจะสั่งสมบุญกุศล อันจะปรากฏผลเป็นสิ่งดีงามในภพภูมิข้างหน้าหลังพ้นจากโลกนี้ไปแล้ว

นอกจากนี้ในอดีตพระพุทธศาสนายังมีความหลากหลายในมิติของธรรมเนียมปฏิบัติ ซึ่งแปรผันตามกับค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนที่แตกต่างกันออกไป³ แต่กระนั้นก็ยังมีการทำที่โดยรวบรวมกันก็คือ **โลกทัศน์ที่มีต่อพระพุทธศาสนา** เนื่องด้วยโลกทัศน์ของคนไทยในอดีตในทุกระดับชั้นมีความเชื่อและความมุ่งหมายที่ผูกติดกันกับมิติของโลกหน้า อันได้แก่นรก สวรรค์ โลกมนุษย์ และพระนิพพาน ซึ่งหมายถึงยังมีความยึดอิงอยู่กับคติจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ลักษณะดังกล่าวยังถูกสะท้อนผ่านกฎหมายที่ตราขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ที่แสดงให้เห็นถึงการสื่อสารระหว่างรัฐกับราษฎรด้วยกรอบความคิดแบบไตรภูมิ โดยไม่ได้เน้นถึงสาระเชิงประจักษ์อันรับรู้ได้ในชาติภพปัจจุบัน⁴

อย่างไรก็ดีในเวลาต่อมากระบวนการทัศน์ดังกล่าวได้เกิดความเปลี่ยนแปลงเมื่อโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมได้เข้ามามีอิทธิพลทางความคิดต่อกลุ่มชนชั้นนำไทยและกลุ่มพี⁵ จนได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาของพระวชิรญาณภิกขุหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุตในเวลาต่อมา สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์แบบสังคมนิยมของกลุ่มธรรมยุตอย่างชัดเจนนั้นมีอยู่หลายประการ ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ยกตัวอย่างงานเขียนของพระเถระชั้นผู้ใหญ่ในนิคมธรรมยุตและแนวทางในการสั่งสอนพระศาสนาที่มุ่งเน้นการใช้ปัญญาเห็นถึงผลที่ประจักษ์แก่ตน แนวคิดดังกล่าวยังส่งผลไปถึงแบบแผนการสร้างพระพุทธปฏิมาที่สะท้อนความสมจริงมากกว่าแบบมาตรฐานตามจารีต⁶ หลักฐานดังกล่าวไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงหลักคิดของชนชั้นนำที่มีต่อพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงสาระของพระพุทธศาสนาที่เริ่มถูกลดทอนลง จนเหลือเพียงบทบาทด้าน **โลกียธรรม** หรือเน้นประโยชน์ที่เกิดขึ้นในโลกนี้มากกว่ามิติด้าน **โลกุตระธรรม** สภาวะการณที่เกิดขึ้นเป็นชนวนที่จะนำไปสู่การขยายผลต่อบทบาทใหม่ของพระพุทธศาสนาในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์และโครงสร้างทางอำนาจของการบริหารแบบสยามเก่าสู่สยามใหม่เพื่อความทัดเทียมกันกับอารยประเทศฝั่งตะวันตก

บทความนี้จึงย้อนกลับไปทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงเชิงสังคมและโลกทัศน์ที่ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่การเริ่มสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ของสยามที่ทำให้วัดและพระพุทธศาสนากลายเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกถึงความเป็นชาติไทย จนถึงปัจจุบันเมื่อสังคมไทยถูกขับเคลื่อนด้วยวัฒนธรรมการบริโภคและค่านิยมแบบปัจเจก โดยมีคำถามว่าท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น พื้นที่ทางพระพุทธศาสนามีทำการปรับตัวในลักษณะใดบ้าง และมีมูลเหตุปัจจัยสำคัญอะไรที่เกี่ยวข้อง

2. ทบทวนวรรณกรรม

2.1 เอกสารเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อพระพุทธศาสนา

2.1.1 “ปากไก่และใบเรือ” โดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นหนังสือที่มีส่วนหนึ่งได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอันเกิดจากบริบทที่เปลี่ยนไปของสังคมโดยชนชั้นนำมีบทบาทในการตีความพระพุทธศาสนาไปในทิศทางซึ่งเน้นความเชื่อที่มีเหตุผล หรือหลักคิดแบบมนุษยนิยมมากขึ้น ซึ่งส่งผลต่อไปยังการเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายในเวลาต่อมา⁷ ประเด็นนี้ได้ถูกกล่าวถึงในหนังสืออีกเล่มของนิธิ คือ “พระพุทธศาสนาภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” อีกด้วย⁸

2.1.2 “โครงการประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน (พ.ศ. 2435-2535)” โดย สายชล สัตยานุรักษ์ เป็นงานที่แสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสร้างความเป็นไทยเพื่อตอบสนองอุดมการณ์สถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ของสยาม เช่น การวางรากฐานความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแน่นแฟ้นระหว่าง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในลักษณะที่เน้นว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญทั้งต่อชาติและพระพุทธศาสนา รวมทั้งการบริหารจัดการอำนาจในฝ่ายพุทธจักรจนนำไปสู่การแผ่ขยายคำสอนและวิธีคิดของพระพุทธศาสนาแบบทางการ⁹

2.1.3 “ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย” โดย นภนาท อนุพงศ์พัฒน์ เป็นวิทยานิพนธ์ที่ชี้ให้เห็นถึงมูลเหตุสำคัญที่นำไปสู่การออกประกาศ

พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ 121 ส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ ได้อธิบายความเปลี่ยนแปลงระหว่างคณะสงฆ์กับชุมชนท้องถิ่น และการเข้ามามีบทบาทของพระปสาทยุทธศาสตร์พระอาจารย์มั่นของคณะธรรมยุต รวมถึงความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ระหว่าง 2 นิกายซึ่งเป็นผลมาจากการออกประกาศพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าว¹⁰

2.1.4 “พระพุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้ม และทางออกจากวิกฤติ” โดย พระไพศาล วิสาโล เป็นงานที่ศึกษาสถานการณ์ทางสังคม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอันส่งผลกับโลกทัศน์ของคนไทยในมิติด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของพระพุทธศาสนา ผ่านท่าทีต่าง ๆ และการเกิดขึ้นของลัทธิทางความเชื่อต่าง ๆ รวมถึงปัญหาที่ตามมาจากการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ทั้งต่อพระพุทธศาสนา และคณะสงฆ์¹¹

2.2 เอกสารที่ศึกษาเกี่ยวกับการออกแบบและแบบแผนทางพุทธสถาปัตยกรรมที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2.2.1 “ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมือง ในเชิงอุดมการณ์” โดย ชาตรี ประทีตนาการ เป็นงานซึ่งแสดงให้เห็นถึงนัยยะและมิติทางการเมืองที่เข้ามามีอิทธิพลในงานออกแบบพุทธศิลปะสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาการเปลี่ยนผ่านจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยของไทย ด้วยท่าทีของการปรับตัวเชิงพื้นที่อย่างมีนัยยะสำคัญและแสดงถึงความยึดโยงของพระพุทธศาสนากับความเป็นชาติไทยตลอดช่วงเวลาดังกล่าว¹²

2.2.2 “การสร้างพื้นที่มหาวิหารและพุทธศิลป์แบบแฟนตาซีของวัดพระธรรมกาย” โดย ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์ เป็นบทความที่เทียบเคียงงานออกแบบพระมหาธรรมกายเจดีย์และสถาปัตยกรรมในพื้นที่ของวัดพระธรรมกายกับแนวคิด **Megachurch** และข้อเสนอว่าด้วยงานออกแบบที่ปรากฏลักษณะแบบ **แฟนตาซี** นั้นเกิดขึ้นโดยสอดคล้องกันกับคติจักรวาลวิทยาของวัด รวมถึงสัดส่วนและขนาดของพื้นที่ซึ่งใหญ่โตเป็นพิเศษทั้งหมดก็เพื่อตอบสนองและรองรับต่อความสนใจของพุทธศาสนิกชนจำนวนมหาศาลที่หมุนเวียนกันเข้ามาภายในวัด¹³

2.2.3 “รูปเคารพขนาดใหญ่มหึมาทางศาสนา: การเปลี่ยนแปลงกระบวนการสร้างความหมายและภาพสะท้อนสังคมไทย” โดย นุสรา จิตตเกษม และปรีดี พิศภูมิวิธิ เป็นบทความที่ศึกษาถึงพัฒนาการและกระบวนการสร้างความหมายของรูปเคารพขนาดใหญ่ในพื้นที่วัดของไทย โดยเสนอว่ามิติทางความเชื่อของสังคมไทยที่ยึดอิงอยู่กับพระพุทธศาสนาผ่านการสร้างพระพุทธรูปภูมิตั้งยังคงแผ่กว้างซึ่งหลักคิดแบบพราหมณ์-ฮินดูและลัทธิผีที่อยู่ควบคู่กันมาตั้งแต่อดีตและมิได้จางหายไปแต่อย่างใด อีกทั้งยังถูกแสดงออกมาผ่านกระบวนการสร้างความหมายและความจำเพาะทั้งของพระพุทธรูปภูมารวมถึงเทวรูปขนาดใหญ่ที่เชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลพรให้แก่ผู้เคารพสักการะ¹⁴

2.2.4 “การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันเนื่องมาจากความเชื่อ: กรณีศึกษา วัดเจดีย์ (ไผ่ไข่) อ.ลิขล จ.นครศรีธรรมราช” โดย ศศิพิมพ์ อิสระวัฒนา และสุจิตา มานะจิตต์ เป็นบทความที่แสดงให้เห็นถึงการเติบโตอย่างรวดเร็วในแง่ขนาดพื้นที่ของวัดเจดีย์ จ.นครศรีธรรมราช ซึ่งสัมพันธ์กับช่วงที่วัดมีนโยบายส่งเสริมให้มีการสักการะวัตถุ จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนเชิงภูมิทัศน์โดยรอบของพื้นที่เพื่อรองรับจำนวนพุทธศาสนิกชนที่หลั่งไหลเข้ามาในวัดมากขึ้น¹⁵

จากการทบทวนเอกสารทั้งหมดที่ได้กล่าวมา ทำให้การศึกษาเห็นถึงมูลเหตุต่างๆ ที่ส่งผลต่อโลกทัศน์ของสังคมไทยและพระพุทธศาสนาในแต่ละช่วงเวลาในภาพกว้าง จึงนำไปสู่การวิเคราะห์แนวคิดเบื้องหลังและปัจจัยสนับสนุนที่นำไปสู่ท่าทีในการปรับเปลี่ยนของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากงานศึกษาที่ทำการสรุปรวบรวม เชื่อมโยงมูลเหตุ และสถานภาพของพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้อย่างน่าสนใจนั้นมีอยู่บ้าง เช่น งานของพระไพศาล วิสาโล แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาที่เน้นวิเคราะห์ในมิติของพื้นที่หรือสถาปัตยกรรมมากนัก ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าหากได้นำข้อเสนอต่างๆ ของนักวิชาการที่กล่าวข้างต้นนำมาเทียบเคียงและเชื่อมโยงกัน จะนำไปสู่การสร้างความรู้เข้าใจที่มากขึ้นต่อสถานการณ์และปัจจัยภาพรวมที่ต้องคำนึงในการออกแบบพื้นที่ทางพุทธศาสนาในปัจจุบันได้

3. รูปแบบการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาและโลกทัศน์ที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาที่ผ่านมาและข้อมูลต่างๆ สามารถจำแนกกลุ่มการปรับตัวตามโลกทัศน์ที่มีคุณลักษณะเฉพาะแตกต่างกันได้ 3 หมวดหมู่ดังนี้

3.1 การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาภายใต้อิทธิพลโลกทัศน์แบบชาตินิยม

การศึกษาวิจัยที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นว่าบทบาทใหม่ของพระพุทธศาสนาถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของความเป็นชาติไทย ความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นหลังการจัดระเบียบการปกครองให้เป็นไปในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยรวมศูนย์อำนาจการบริหารประเทศไว้ที่พระมหากษัตริย์แบบเบ็ดเสร็จ ภายใต้พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ดำริให้มีการจัดระเบียบการปกครองฝ่ายพุทธจักรให้สอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับการปกครองของฝ่ายอาณาจักร แนวคิดดังกล่าวเป็นการสร้างจินตภาพของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ผ่านกระบวนการวางรากฐานมโนทัศน์เกี่ยวกับ**ชาติไทย**และ**ความเป็นไทย** มูลเหตุของการจัดระเบียบการปกครองใหม่เกิดขึ้นหลังจากที่สยามเสียผลประโยชน์ต่อฝรั่งเศสที่เข้ามามีอิทธิพลในบริเวณหัวเมืองติดแม่น้ำโขง¹⁶ ประกอบกับการบริหารประเทศของส่วนกลางในขณะนั้นไม่เหมาะสมกับยุคสมัย และขาดประสิทธิภาพทั้งหมดนี้ได้สร้างความหวาดวิตกต่อชนชั้นนำสยามจนนำไปสู่เหตุการณ์ที่คณะเจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 โดยเสนอให้ประเทศมีรัฐธรรมนูญ คณะรัฐมนตรี และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอดังกล่าว และเห็นว่าควรปฏิรูปรัฐบาลโดยแบ่งการบริหารประเทศออกเป็น 12 กรม เพื่อแบ่งเบาพระราชภาระและพระราชกรณียกิจแทน เหตุการณ์ครั้งนี้แม้ว่าเจ้านายและข้าราชการกับพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จะมีความคิดเห็นแตกต่างกันในแง่ระบอบการปกครอง

แต่สิ่งที่เห็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างชัดเจนคือประเทศจำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงให้ **“ลิวไลซ์”** เพื่อป้องกันการคุกคามจากต่างชาตินั่นเอง¹⁷ สายชล สัตยานุรักษ์ เสนอว่าชาติตะวันตกอาจอาศัยความล้ำหลังด้านต่าง ๆ ในการสร้างความชอบธรรมที่จะเข้ายึดประเทศเป็นอาณานิคม จึงทำให้สยามมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งสร้างภาพลักษณ์และอุดมการณ์แห่งความเป็นเอกภาพแก่รัฐด้วยสำนึกความเป็นชาติร่วมกันของประชาชน ดังนั้นสยามจึงต้องสร้างคุณลักษณะของชาติอันมีพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนาที่ผสานกันอย่างเข้มแข็งสมบูรณ์เป็นหัวใจสำคัญ ดังที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระเจ้าโคทมหาราชว่าพระองค์ทรงสถาปนาพระพุทธศาสนา ให้เป็นศาสนาทั้งของราษฎรและแผ่นดินความว่า

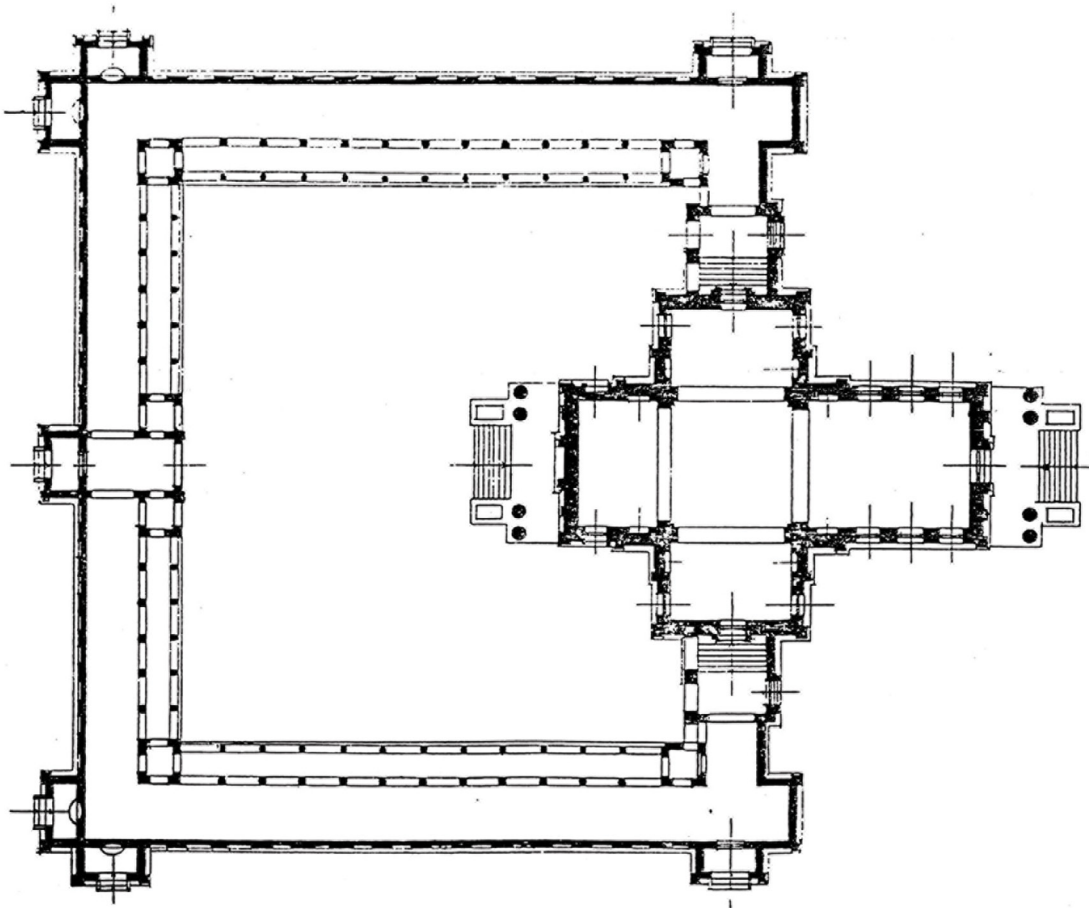
“...อโศกนี้เอมเปอโรใหญ่...กล่าวได้ว่าเป็นผู้ตั้งศาสนาพุทธขึ้นเป็นศาสนาของราษฎร...ยกขึ้นเป็นศาสนาของแผ่นดินด้วย เป็นศาสนาซึ่งมีความมุ่งหมายมากแต่บังคับกดขี่น้อย เพราะเป็นเหตุฉะนั้นจึงได้ถือแพร่หลายในหมู่ราษฎรทั้งปวง...เธอเป็นผู้มีราชศรัทธา...ด้วยเจตีย์ฐานและการก่อสร้างสำหรับพุทธศาสนา...ไม่ได้คิดถึงพระราชทรัพย์เลย โดยที่พระองค์เป็นพระราชาริราช...”¹⁸

นอกจากนี้สยามยังได้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่เปรียบเสมือนการเติมเต็มช่องว่างของอุดมการณ์ให้สมบูรณ์มากขึ้นด้วยการรวมอำนาจของฝ่ายพุทธจักรมาขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ผ่านวิธีจัดตั้งมหาเถรสมาคมขึ้น อันประกอบด้วยเจ้าคณะใหญ่ 4 ฝ่าย ได้แก่ เจ้าคณะเหนือ เจ้าคณะกลาง เจ้าคณะใต้ และ**เจ้าคณะฝ่ายธรรมยุติกนิกาย** อีกทั้งรองเจ้าคณะรวมเป็น 8 รูป มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาในกิจการด้านพระพุทธศาสนาแก่พระมหากษัตริย์¹⁹ ในกรณีที่ต้องส่งพระราชาคณะจากส่วนกลางออกไปกำกับดูแลพระภิกษุสงฆ์ตามหัวเมืองมณฑลหนึ่งก็จะต้องผ่านพระราชดำริเห็นสมควรก่อน²⁰ ส่วนในเรื่องวัตรปฏิบัติ หลักธรรม และธรรมวินัย ก็มีการสร้างคุณลักษณะที่ทันสมัยเช่นกัน²¹ อย่างไรก็ตามภายใต้การปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างดังกล่าวได้แฝงไว้ซึ่งชนวนสำคัญที่ส่งผลให้เกิดความไม่ลงรอยกันระหว่างพระภิกษุมหานิกายกับธรรมยุติกนิกาย อันเป็นมูลเหตุหนึ่งในการตราพระราชบัญญัติเพื่อแก้ไขข้อขัดแย้งดังกล่าวในเวลาต่อมา ทั้งนี้การตราพระราชบัญญัติตั้งแต่ฉบับแรกเป็นต้นมาก็ได้ส่งผลให้บทบาทด้านการศึกษาของวัดกับรัฐค่อย ๆ

แยกจากกันจนเห็นได้อย่างชัดเจนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือวัดทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่พระภิกษุและสามเณร ส่วนรัฐจะรับผิดชอบในการจัดการศึกษาแก่ประชาชน²²

อย่างไรก็ดีแม้ว่าเนื้อความในพระราชบัญญัติส่วนใหญ่จะว่าด้วยเรื่องระบบการบริหารฝ่ายพุทธจักร ทว่าในเชิงระบบการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริให้ปฏิรูปด้วยเช่นกัน เนื่องจากในอดีตการศึกษาพระพุทธรศาสนาขึ้นอยู่กับเนื้อหาของพระไตรปิฎกสำนวนลังกาที่มากด้วยโวหารและอภินิหาร พระองค์จึงทรงรื้อสาระอันรุ่งเรืองเดิมตามทัศนะของพระองค์ให้ลดลง และเปลี่ยนมาเน้นสาระทางพุทธศาสนาที่ทรงเห็นว่าทุกคนสามารถประจักษ์ได้จริง และมีเหตุผลที่สามารถชี้แจงได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์²³ นอกจากนั้นการศึกษาด้านพระพุทธรศาสนา ยังไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในหมู่คณะสงฆ์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางเท่านั้น สามัญชนเองก็รับการศึกษาจากฝ่ายพุทธจักรได้ด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้นภายหลังการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างตามพระราชดำริดังกล่าว จึงได้เริ่มมีการจัดตั้งโรงเรียนภายใต้การกำกับของกระทรวงธรรมการทั้งในพระนครและหัวเมืองทั่วประเทศ ที่มีการสอนตามหลักสูตรสมัยใหม่ประกอบด้วยวิชา เช่น คณิตศาสตร์ ภาษาไทย รวมทั้งบรรพชาพระพุทธรศาสนาที่มีเนื้อหาแบบทางการลงในหลักสูตร ทั้งนี้การเรียนการสอนก็จะมอบให้พระภิกษุสามเณรที่ผ่านการศึกษามาจาก**มหาวิทยาลัย**เป็นผู้รับหน้าที่ในการเผยแพร่สั่งสอนหลักธรรมแก่ผู้เล่าเรียนในหัวเมืองต่าง ๆ²⁴ เพื่อให้มั่นใจว่าผู้สอนจะจัดแม่นยำในพระปริยัติอันแฝงด้วยความคิดแบบสังคมนิยมที่ใช้ปัญญาและหลักเหตุผลในการพิจารณาธรรมตามแบบฉบับของธรรมยุติกนิกาย การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการลดทอนมิติทาง**“โลกุตระวิสัย”** พร้อมกับการขยับเน้นมิติแบบ **“โลกียะวิสัย”** ของพระพุทธรศาสนาในสยามอย่างชัดเจน

ตัวอย่างสำคัญของแบบแผนทางพุทธสถาปัตยกรรมที่สะท้อนโลกทัศน์แบบรัฐชาติสมัยใหม่ของสยามที่แสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรที่รวมเข้าไว้ด้วยกัน คือวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม²⁵ พระอารามหลวงชั้นเอก หนึ่งในผลงานฝีมือพระหัตถ์ขึ้นสำคัญของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระองค์ทรงออกแบบผังพระอุโบสถเป็นรูปกากบาทหรือแบบจัตุรมุข (Fig. 1)



ภาพ 1 / Fig 1

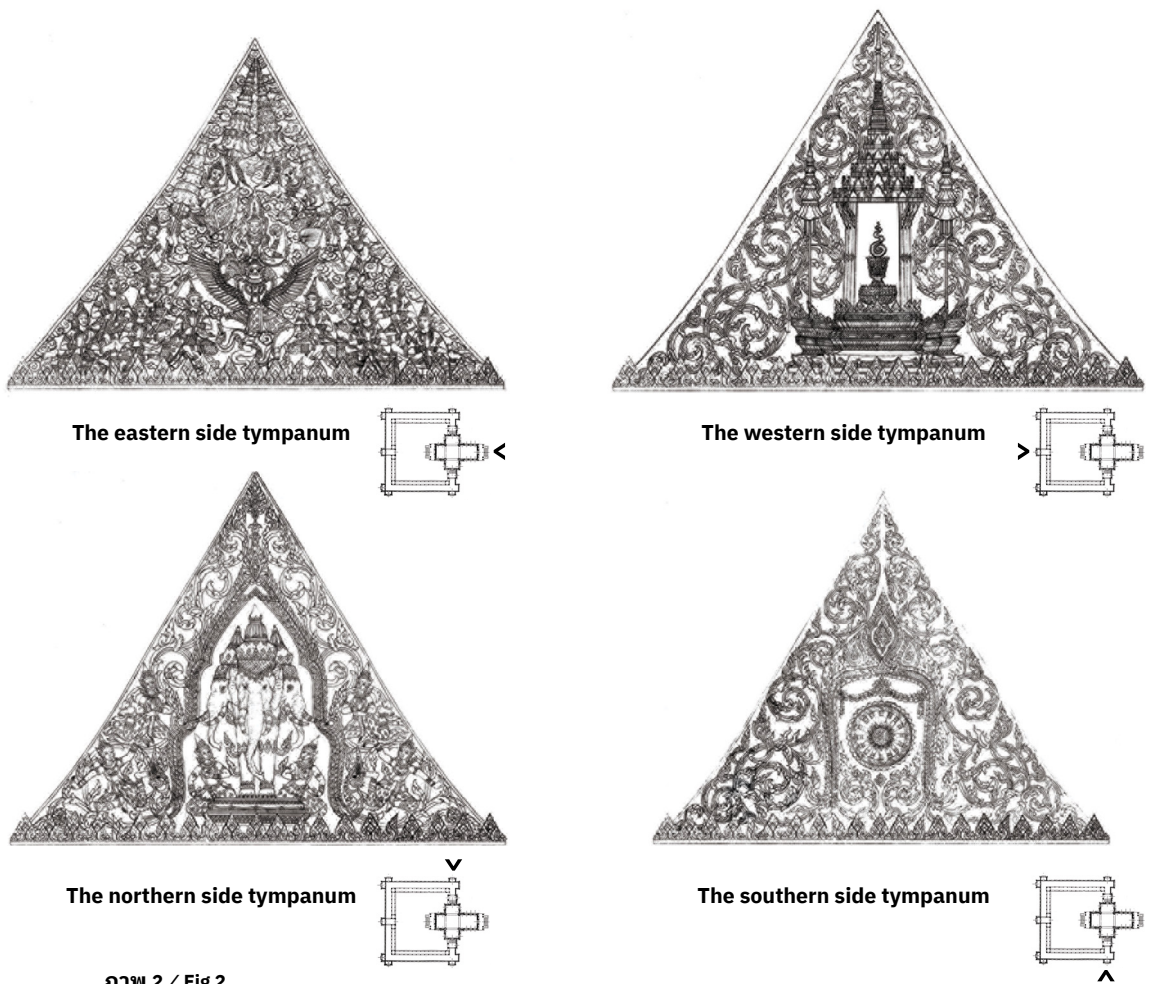
หลังคาเป็นแบบมุขลดที่มีหน้าบันทั้ง 4 ด้าน โดยแต่ละด้านประดับลายตราพระราชลัญจกร (Fig. 2) ผนังภายในบริเวณรักแร้อาคารก่อเป็นคูหาจำนวน 8 ห้อง เขียนภาพสลูปลำคัญของประเทศ 8 องค์ ส่วนของมุขลดด้านทิศเหนือ-ใต้เชื่อมต่อกับพระระเบียงในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยพระระเบียงประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญจำนวน 52 องค์ ส่วนคดพระระเบียงทั้ง 4 มุม และกึ่งกลางของแนวพระระเบียงด้านหลัง (ทิศตะวันตก) ออกแบบให้ผนังและหลังคาเป็นแบบจัตุรมุข ทั้งนี้หน้าบันของคดพระระเบียงดังกล่าวประดับด้วยตราประจำกระทรวงทั้ง 10 หน่วยงาน ซึ่งตรากระทรวงเหล่านี้ก็คือสัญลักษณ์การบริหารที่พระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงมีพระราชดำริให้สถาปนาขึ้นตามระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามนั่นเอง

ภาพ 1

แบบผังพื้นพระอุโบสถและพระระเบียงของวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

Fig 1

Floor plan drawing of the ordination hall and galleries, Wat Benchamabophit.



ภาพ 2 / Fig 2

การปรากฏแบบแผนทางสถาปัตยกรรมของอาคารทางพระพุทธศาสนา ในลักษณะดังกล่าวถูกวิเคราะห์ไว้ในหลายแนวทางเช่น สมคิด จิระทัศนกุล ได้ให้ความเห็นว่าแบบแผนเช่นนี้เปรียบเสมือน “พีธีรภัณฑ์” ซึ่งนำเสนอรากฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะและวัฒนธรรมเข้าไว้ด้วยกัน ภายใต้แนวความคิดและคติสัญลักษณ์อันสะท้อนตัวตนของสยามใหม่ ผ่านการออกแบบสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนา ลักษณะดังกล่าว จึงตรงตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ดังที่ทรงมี พระราชปรารภกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ไว้²⁶ ส่วนชาติรี ประกิตนันทการ ได้เสนอว่าแนวคิดและการออกแบบพระอุโบสถ แห่งนี้มีปัจจัยด้านนัยทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับระบอบ

ภาพ 2

แบบลายเส้นลวดลาย
หน้าบันพระอุโบสถ
รูปตราพระราชลัญจกร

Fig 2

Depictions of the
royal seals embellish
the tympanums of
the ordination hall at
Wat Benchamabophit.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสำคัญ ทำให้สถาปัตยกรรมมีรูปแบบแตกต่างจากการออกแบบที่ตามจารีตเดิม²⁷ ด้วยพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบหลักของ “ความเป็นชาติ” ที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนผ่านจากโลกทัศน์แบบสยามเก่าสู่สยามใหม่

อย่างไรก็ตามผลพวงจากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารในช่วงเวลาดังกล่าวยังก่อให้เกิดปัญหาที่ตามมาอยู่พอสมควร เช่น ผลกระทบหลังการออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่ทำให้สถาบันสงฆ์ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกลไกรัฐในการควบคุมหมู่สงฆ์ท้องถิ่น ส่งผลให้การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในชุมชนถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นพระพุทธศาสนาแบบทางการจนทำให้วัดและชุมชนมีสถานภาพที่เหินห่างกัน นอกจากนี้พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวยังเอื้อประโยชน์ให้กับคณะธรรมยุตมากกว่าพระภิกษุมหานิกาย เช่น สิทธิในการปกครองกันเอง จนนำไปสู่ความคิดของพระสงฆ์คณะธรรมยุตที่เห็นว่าตนมีสถานะเหนือกว่าพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย สถานการณ์ดังกล่าวทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁸ และสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ฉบับใหม่ นอกจากผลกระทบจากการตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์แล้ว การยุบเลิกระบบไพร่ทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ก็ส่งผลกระทบกับวัดด้วยเช่นกัน ดังข้อเสนอของพระไพศาล วิสาโล ที่ชี้ให้เห็นว่าเมื่อระบบไพร่ทาสถูกยกเลิกไป “เงินค่าราชการ” ซึ่งวัดจะได้จากข้าพระและเลกวัดก็ถูกยกเลิกตามไปด้วยเช่นกัน อีกทั้งการลดงบประมาณค่าใช้จ่ายด้านการทำนุบำรุงวัดหลวงในตัวเมืองกรุงเทพมหานครและหัวเมืองลงไปอย่างมากเพื่อนำงบประมาณไปจัดสรรสำหรับการพัฒนาด้านอื่นๆ ของประเทศ ส่งผลให้วัดต้องหาทางออกในการได้มาซึ่งรายได้ด้วยรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดงานวัด หรือการจัดทำวัตถุมงคลให้เช่าบูชา²⁹ โดยทางออกดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาในสมัยถัดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้เขียนจะอธิบายในหัวข้อถัด ๆ ไป

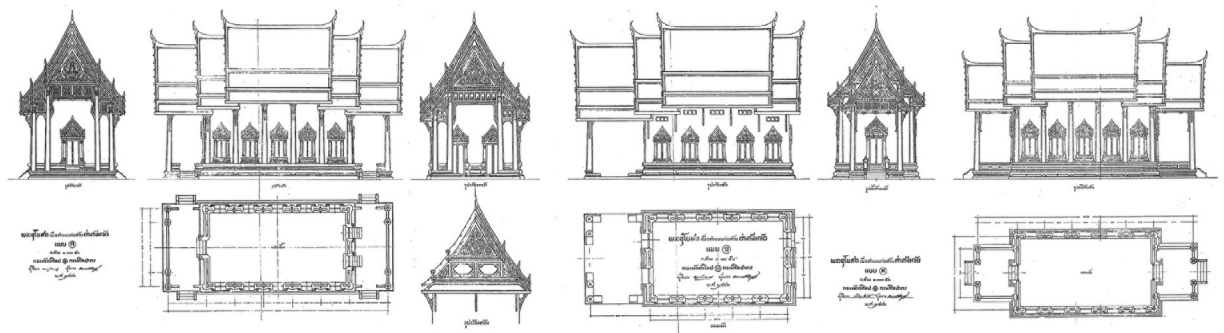
เมื่อพระพุทธศาสนาได้กลายมาเป็นองค์ประกอบสำคัญของชาติอันเป็นโลกทัศน์ใหม่ของคนในสังคมไทยเรียบร้อยแล้ว ต่อมาเมื่อระบอบการปกครองของประเทศถูกเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. 2475 มาได้ระยะเวลาหนึ่ง จึงมีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484³⁰

เพื่อแทนที่พระราชบัญญัติฉบับเดิม โดยมีสาระสำคัญคือการยุบเลิกมหาเถรสมาคม และแทนที่ด้วยการแบ่งอำนาจการปกครองเป็น 3 ฝ่าย ได้แก่ 1. สังฆสภา ทำหน้าที่ร่างสังฆาณัติ หรือกฎข้อบังคับในการปกครองสงฆ์ให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย 2. สังฆมนตรี ทำหน้าที่บริหารกิจการภายในศาสนจักร 3. คณะวินัยธร ทำหน้าที่พิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ให้เป็นไปตามธรรมวินัยและสังฆาณัติ ซึ่งคล้ายคลึงกันกับการปกครองฝ่ายอาณาจักรที่แบ่งอำนาจออกเป็น 3 ส่วน คือ รัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล³¹ ด้วยความตั้งใจที่จะหลอมรวมสงฆ์ทั้ง 2 นิิกายให้เป็นหนึ่งเดียว ตามเนื้อความที่ปรากฏในพระราชบัญญัติฉบับนี้ว่า “...ก่อนที่จะได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้ครบถ้วนแต่อย่างช้าต้องไม่เกินแปดปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ ห้ามมิให้ออกสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ พระบัญญัติชาสมเด็จพระสังฆราช กฎกระทรวง หรือระเบียบใด ที่จะบังคับให้ต้องเปลี่ยนลัทธิอันได้นิยมนับถือและปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว...”³²

อุดมการณ์ดังกล่าวของคณะราษฎรยังถูกแสดงอย่างเป็นรูปธรรมอีกครั้งหนึ่งในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ผ่านแนวคิดของรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป.พิบูลสงครามที่มีความประสงค์จะสร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแห่งระบอบประชาธิปไตยขึ้นบริเวณทุ่งบางเขน ในชื่อ “วัดประชาธิปไตย” (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระศรีมหาธาตุ)³³ ซึ่งปรากฏแบบแผนผังของพุทธาวาสที่ประกอบด้วยพระธาตุเจดีย์แผนผังวงกลมแบบเขี้ยวศรีเป็นประธานของวัด สำหรับบรรจุอัฐิของคณะราษฎรและภรรยา รวมถึงบุคคลผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบริเวณผนังด้านในจำนวน 112 ช่อง ส่วนด้านหลังพระเจดีย์คือพระอุโบสถซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระอุโบสถของวัดเบญจมบพิตรฯ กล่าวคือเป็นพระอุโบสถผังแบบจัตุรมุขที่เชื่อมต่อกับพระระเบียงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทั้งนี้ ชาตรี ประทีปนทการ อธิบายว่าแบบแผนการวางตำแหน่งของเจดีย์ประธานวัดพระศรีมหาธาตุไว้ด้านหน้าพระอุโบสถเป็นลักษณะที่ไม่เคยปรากฏในงานสถาปัตยกรรมไทยมาก่อน เนื่องจากพระเจดีย์ในอดีตที่มักใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระอัฐิธาตุของพระมหากษัตริย์ที่มีฐานานุศักดิ์สูง จึงนิยมสร้างไว้ด้านหลังอาคารประดิษฐานพระประธานของวัดเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการออกแบบเจดีย์ประธานที่ได้นำอัฐิของปวงชนมาบรรจุไว้ซึ่งไม่ได้เป็นการสร้างตามขนบเดิม การวางตำแหน่งใหม่จึงเหมาะสมมากกว่า ลักษณะเช่นนี้ยังสอดคล้องกับรูปแบบที่มีองค์ประกอบเรียบง่ายและลวดลายเรียบเกลี้ยงไม่แสดงถึงฐานานุศักดิ์มากนัก นอกจากนี้จำนวนของชุดบัว

กลุ่มมีทั้งหมด 6 ชั้น ซึ่งต่างกันกับแบบแผนทั่วไปที่มักจะทำในจำนวน 3, 5, หรือ 7 ชั้น ด้วยเหตุนี้ชาตรี จึงเสนอผลลัพธ์ทางการออกแบบดังกล่าวว่าอาจมีความเชื่อมโยงกับอุดมการณ์ “ประชาธิปไตย” ที่ประกอบด้วยหลัก 6 ประการ คือ เกราช พลอดภัย เศรษฐกิจ เสมอภาค เสรีภาพ การศึกษา

แบบแผนทางสถาปัตยกรรมทั้ง 2 ตัวอย่างข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวที่ผนวกเอาพระพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งของหลักคิดที่ว่าด้วยความเป็นชาติไทยตามทัศนะชนชั้นนำ ไม่เพียงเท่านั้นอุดมการณ์การสร้างชาติผ่านแบบแผนทางสถาปัตยกรรมยังปรากฏผลในอีกหนึ่งตัวอย่างที่สำคัญ คือการจัดทำแบบพระอุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. สำหรับก่อสร้างในวัดต่างจังหวัด³⁴ ในปี พ.ศ. 2483 (Fig. 3) อันเป็นช่วงเวลาไล่เลี่ยกันกับการก่อตั้งวัดประชาธิปไตยอีกด้วย พฤติการณ์ดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงการส่งต่อแนวคิดที่ว่าด้วยโลกทัศน์แบบชาตินิยมที่รัฐเห็นว่าพึงจะต้องปรากฏผ่านพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาในประเทศ ทั้งยังปฏิเสธหลักคิดแบบวัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละชุมชนที่เคยมีแบบแผนอันหลากหลาย ในงานศึกษาของ ชวลิต อธิปัตย์กุล ได้อธิบายว่าแบบแผนมาตรฐานชาติเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในกลุ่มพื้นที่อำเภอเมืองของจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากส่วนกลางมาก ส่วนพื้นที่ชนบทอิทธิพลของส่วนกลางจะเบาบางลงจนสามารถรักษาแบบแผนของศิลปกรรมพื้นถิ่นไว้ได้³⁵ จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดในหัวข้อนี้สรุปได้ว่า การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนากับโลกทัศน์แบบชาตินิยมที่เกิดขึ้นในสมัยการปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สืบเนื่องมาถึงระบอบประชาธิปไตย โดยการนำของคณะราษฎร ได้ส่งผลให้บทบาทของพระพุทธศาสนาถูกลดทอนให้เหลือเพียงมิติทางโลกียธรรม และเน้นที่ “ความเป็นชาติ” เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามโลกทัศน์ดังกล่าวมีอิทธิพลเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำหรือชนชั้นกลางในเขตชุมชนเมืองเป็นหลักเท่านั้น ส่วนกลุ่มชาวบ้านในชุมชนชนบทยังคงมีหลักคิดที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อเดิมกับพระพุทธศาสนาที่ยังคงมีคติแบบโลกุตรระเอาไว้ จึงอาจมีส่วนทำให้หลักคิดที่เกี่ยวเนื่องกับ นรก สวรรค์ และพระนิพพานยังคงอยู่ และถูกหยิบยกรนำมาปรับ ประยุกต์และสื่อสารกับพุทธศาสนิกชนในช่วงเวลาต่อมา



ภาพ 3 / Fig 3

3.2 การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับโลกทัศน์แบบวัตถุนิยมและบริโภคนิยม

จากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารของประเทศในช่วงหลัง พ.ศ. 2510 ที่ก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและนำไปสู่การเข้ามามีบทบาทของเงินตราในฐานะปัจจัยสำคัญของการดำรงชีวิตและปฏิบัติงานทุกระดับ ทำให้โลกทัศน์ของสังคมไทยเป็นแบบทุนนิยมอย่างสมบูรณ์ในที่สุด สิ่งที่เข้ามามีบทบาททางความคิดควบคู่กันไปคือวัฒนธรรมการบริโภคและค่านิยมทางวัตถุที่สามารถปรนเปรอและอำนวยความสะดวกเชิงประจักษ์ผ่านผัสสะทั้ง 5 ได้อย่างครบถ้วนไม่เพียงเท่านั้นการบริโภควัตถุและบริการต่าง ๆ ยังขยายขอบเขตออกไปจนสามารถตอบสนองความต้องการทางจิตใจได้อีกด้วย³⁶ เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงถูกท้าทายเป็นอย่างมาก และอาจเป็นเหตุให้เกิดการปรับตัวของชาวพุทธจำนวนหนึ่งที่ต้องการย้อนกลับไปเชิดชูคุณค่าด้านโลกุตระวิสัยเพื่อชกแจงความคิดและกล่อมเกลาโลกทัศน์ใหม่ให้แก่สังคมไทยที่กำลังถูกขับเคลื่อนไปด้วยกระแสบริโภคนิยม

ตัวอย่างแนวทางการปรับตัวเพื่อตอบโต้กับกระแสบริโภคนิยมและค่านิยมทางวัตถุด้วยการหวนกลับไปหยิบบุคคลค่าของพระศาสนา ด้านโลกุตระที่สำคัญได้แก่

ภาพ 3

แบบพระอุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. และ ค. เพื่อนำไปใช้ก่อสร้างต่างจังหวัด โดยกรมศิลปากร

Fig 3

Standard architectural floor plans for ordination halls in provincial construction by the Fine Art Department.

- แนวทางของสวนโมกขพลาราม (วัดธารน้ำไหล) จ.สุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นแนวทางของท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้ฟื้นฟูพุทธธรรมขึ้นมาในฐานะหัวใจของพระพุทธศาสนา แล้วนำมาสื่อสารแก่พุทธศาสนิกชนผ่านมุมมองพระนิพพานในวิถีใหม่ที่ไม่ใช่เรื่องไกลตัวจนเกินไป โดยที่มนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงและรับรู้พระนิพพานได้ในทุกขณะของชีวิตประจำวัน ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้นิยามสภาวะนี้ว่าการปราศจาก “โรคทางวิญญาณ” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือความรู้สึกปราศจาก **ตัวกู ของกู**³⁷
- แนวทางของสำนักสันติอโศก ซึ่งเป็นแนวทางที่ยึดมั่นในวิถีปฏิบัติแบบชุมชนจัดตั้ง ภายใต้การตีความคัมภีร์พระบาลีของเจ้าสำนักอย่างพระโพธิธัมมโก ผู้มีทักษะเชิงวิพากษ์ถึงประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีและพระวินัยบัญญัติของคณะสงฆ์ไทย พระโพธิธัมมโกให้ความสำคัญกับการตั้งมั่นในศีลซึ่งเปรียบเสมือนฐานเบื้องต้นก่อนนำไปสู่สมาธิและปัญญา³⁸ ทั้งนี้สันติอโศกได้จัดตั้งขึ้นแห่งแรกในกรุงเทพฯ ก่อนจะขยายไปยังจังหวัดศรีสะเกษ นครสวรรค์ และนครปฐม
- แนวทางของวัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี ซึ่งเป็นแนวทางที่ให้ความสำคัญกับการเพ่งสมาธิจนเกิดนิมิตเห็นดวงแก้วตามหลักวิชาของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ซึ่งผู้ที่เชื่อในแนวทางนี้มองว่าการนั่งสมาธิจะสร้างบุญกุศลให้แก่ผู้ปฏิบัติได้นำพาไปหลังจากพ้นโลกนี้ไปแล้ว

ทั้ง 3 แนวทางดังกล่าว ประเวศ วะสี ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีลักษณะสอดคล้องกับหลักธรรมในหมวด ไตรสิกขา อันประกอบด้วย ศีล คือแนวทางของสำนักสันติอโศก สมาธิ คือแนวทางของวัดพระธรรมกาย และปัญญาก็คือแนวทางของสวนโมกขพลาราม ด้วยคุณลักษณะเฉพาะตัวของทั้ง 3 แนวทางจึงส่งผลสู่การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นเอกลักษณ์ได้แก่ สวนโมกขพลารามซึ่งก่อตั้งในพ.ศ. 2502 ภายใต้การให้ความสำคัญกับวิถีทางในการใช้ปัญญา วิพากษ์และหลักคิดแบบเป็นเหตุเป็นผลนั้น ได้สะท้อนลงในแบบแผนทางสถาปัตยกรรมที่เรียบง่าย และลดรูปแบบความวิจิตรซับซ้อนของอาคารสถานตามขนบของวัดแบบจารีต อาคารที่มีก็เพื่อประโยชน์ใช้สอยภายใต้แนวคิดของสวนโมกขพลารามอันได้แก่ ภูมิ ลาน หิน โค้ง



ภาพ 4 / Fig 4

ลานพระอุโบสถกลางแจ้งท่ามกลางสวนป่าที่มีเพียงพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในฐานะตัวแทนของพระพุทธรองค์ในการประกอบสังฆกรรมเท่านั้น นอกจากนี้วัดยังสร้างอาคารซึ่งทำหน้าที่สะท้อนทัศนียภาพและแนวทางของวัดธารน้ำไหลนั่นก็คือ “โรงมหรสพทางวิญญาน” อันเป็นอาคารที่รวบรวมและจัดแสดงภาพปริศนาธรรมมาไว้ให้ผู้มาเยือนได้พิจารณาธรรม ร่วมกับการปฏิบัติธรรมรูปแบบอื่นๆ เพื่อเป็นอีกหนทางหนึ่งในการขัดเกลาสติปัญญาของพุทธศาสนิกชนให้สามารถเข้าใจพุทธธรรมในระดับที่สูงขึ้นได้ ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากพื้นที่และกิจกรรมต่างๆ ของสวนโมกขพลารามที่อยู่ท่ามกลางสวนป่าทำให้สถานที่แห่งนี้คล้ายคลึงกับวัดอรุณราชวรวิหารที่หลักเรือนกายออกมาจากความวุ่นวายอันจักเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมให้บรรลุผลตามความมุ่งหมายนั่นเอง (Fig. 4)

สำนักสันติโคกก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2516 โดยพุทธสถานทั้งหมดมีทำการปรับตัวของพื้นที่คล้ายคลึงกับสวนโมกข์ กล่าวคือแบบอย่างของสถาปัตยกรรมจะมีความเรียบง่าย สมถะ แต่สิ่งที่แตกต่างจากสวนโมกขพลารามก็คือวิถีของวัตรปฏิบัติจะเป็นแบบชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระดับได้แก่ พุทธสถาน สังฆสถาน และอาวาสสถาน โดยชุมชนแบบพุทธสถานจะมีลักษณะเป็นชุมชนทดลองพึ่งพาตนเองด้วยโครงการทางเศรษฐกิจหลากหลายประเภท³⁹ ตั้งแต่การซื้อขายแลกเปลี่ยนอาหารมังสวิรัต และยาสมุนไพรสำหรับคนในชุมชน รวมทั้งยังเปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกเข้ามาอุดหนุนด้วยเช่นกัน

ภาพ 4

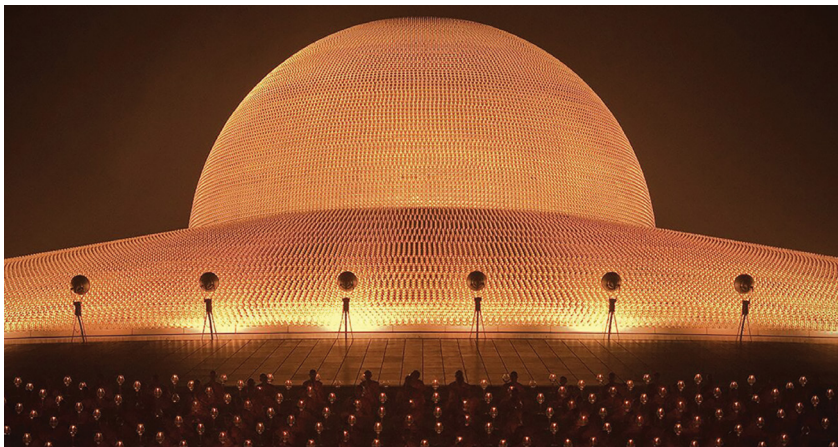
บรรยากาศภายในสวนโมกขพลาราม ซึ่งอาคารสถานที่ต่าง ๆ แทรกตัวและถูกปกคลุมด้วยธรรมชาติ

Fig 4

The ambiance within Suan Mokkhapalaram, where diverse buildings are scattered amidst the natural surroundings.

ซึ่งการดำเนินงานในพุทธสถานทั้งหมดจะมีสมณะคอยกำกับดูแล ความเรียบร้อยร่วมกับญาติธรรม ส่วนอาคารสำหรับการประกอบ ศาสนพิธีจะมีเพียงวิหารที่เป็นอาคารขนาดใหญ่เพียงหลังเดียวเท่านั้น จึงทำให้ภาพลักษณ์ของชุมชนชาวอโศกนี้มีความคล้ายคลึงกันกับ ความสัมพันธ์ของวัดและชุมชนในอดีต ที่สำคัญคือชุมชนพึ่งพาตนเอง ในวิถีพุทธของสันติอโศกนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายาม ในการสวณกระแสนิยมและวัตถุนิยมที่กำลังเฟื่องฟูในช่วงหลัง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา

ในส่วนของวัดพระธรรมกายที่ก่อตั้งใน พ.ศ. 2513 ปรากฏท่าทีและ แบบแผนทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างจากทั้ง 2 กรณีข้างต้น อย่างชัดเจน ญาณปัญญะลาวัณย์อธิบายว่าการสอนให้ทำสมาธิ ด้วยการเพ่งจิตจนเห็นดวงแก้วและนิมิตเป็นรูปบุคคล รวมทั้ง การนำเสนอพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นหลังนั้น แม้จะมีจุดมุ่งหมาย เพื่อนำเสนอเรื่องพระนิพพานเช่นเดียวกับ 2 กรณีข้างต้นแต่ได้ประยุกต์ คำอธิบายในคัมภีร์ให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่นการอธิบายผลบุญที่จะ ส่งผลให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อรอการจุติเป็นพระสาวกของ พระอนาคตพุทธเจ้าแล้วบรรลุถึงนิพพานในที่สุด การอธิบายเช่นนี้ จึงเท่ากับเป็นการประยุกต์เนื้อหาในพระพุทธศาสนาให้มีความร่วมสมัย หากแต่ในอีกด้านหนึ่งย่อมส่งผลให้เป็นการเชื่อเชิญให้พุทธศาสนิกชน ทำบุญและมีส่วนร่วมในการพัฒนาพื้นที่วัดมากขึ้นอีกด้วย⁴⁰ ดังนั้น เมื่อผู้ศรัทธามีจำนวนที่มากขึ้นวัดพระธรรมกายจึงได้มีการปรับปรุง แผนผังและก่อสร้างอาคารจำนวนมากภายในวัดเพื่อรองรับผู้คน จำนวนมหาศาลที่จะเข้ามาใช้งานที่สำคัญได้แก่ ศาลาจตุรมหาราชิกา สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2518 สภาธรรมกายสากล สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2539 ทดแทนอาคารธรรมกายสากลหลังเดิมที่เป็นอาคารชั่วคราว มุงด้วย หลังคาจาก โดยอาคารหลังนี้มีพื้นที่ขนาดใหญ่ถึง 572,366 ตร.ม. ประกอบด้วยพื้นที่ประกอบศาสนพิธีหรือกิจกรรมขนาดใหญ่⁴¹ พื้นที่จอดรถชั้นใต้ดิน พื้นที่จัดประชุมสัมมนาหลายห้อง ทั้งยังเป็น อาคารที่มีระบบการจัดการอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ส่วนอาคาร ที่สำคัญที่สุดของวัด คือ “มหาธรรมกายเจดีย์” สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2538 (Fig. 5) เพื่อเป็นศูนย์กลางใหม่ของวัด ทั้งยังเป็นสถานที่ประกอบ ศาสนพิธีหลักที่สำคัญกว่าพระอุโบสถอีกด้วย⁴²



ภาพ 5 / Fig 5

ภาพ 5

การประกอบศาสนพิธีและ
มหาเจดีย์ขนาดมหึมาที่
ประดิษฐานพระพุทธรูป
กว่าหนึ่งล้านองค์ของ
วัดพระธรรมกาย

Fig 5

Buddhist rituals and
a colossal stupa housing
a million golden Buddha
statues at the Dhamma-
makaya Temple.

มหาธรรมกายเจดีย์แบ่งพื้นที่ออกเป็นทั้งหมด 3 ส่วน ได้แก่ พุทธรัตนะ หมายถึงส่วนพื้นที่ทรงกลมครึ่งซีกไปจนถึงลานสี่ทองและด้านในของพระเจดีย์ที่ใช้เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปธรรมกายประจำตัวกว่า 1 ล้านองค์⁴³ โดยแต่ละองค์จะสลักชื่อของผู้บริจาคแต่ละคนลงบนฐานพระ ธรรมรัตนะ คือวงแหวนรอบองค์พระเจดีย์สีขาวและสังฆรัตนะเป็นพื้นที่แบบขั้นบันไดลดหลั่นลงมาจำนวน 22 ชั้นแบบแผนทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวมีความน่าสนใจอย่างมากเพราะเป็นรูปแบบที่ไม่ได้เป็นไปตามแบบแผนของพุทธศิลป์อย่างจารีต วัดพระธรรมกายอธิบายว่าแบบอย่างของมหาธรรมกายเจดีย์เกิดขึ้นด้วยการคลี่คลายจากสถูปทรงกลมครึ่งใบ (สถูปทรงโอคว่ำ) ของอินเดียโบราณ⁴⁴ ทว่าหากพิจารณาถึงหลักการสอนวิชาสมาธิของวัดซึ่งมีการไล่ระดับจากสมาธิแบบหยาบไปสู่แบบละเอียดแล้ว ก็จะได้เห็นว่าแบบแผนดังกล่าวอาจสื่อถึงระดับขั้นของกระบวนการวิชาธรรมกายได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้นเมื่อมองพระเจดีย์ในระยะไกลจึงปรากฏเป็นรูปทรงกลม แต่เมื่อมองในระยะที่ใกล้อย่างละเอียดก็จะได้เห็นพระธรรมกายที่ประดับอยู่รายล้อมพระมหาเจดีย์ปรากฏขึ้นมา นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้วพระมหาธรรมกายเจดีย์ยังสอดแทรกการปลูกฝังจิตสำนึกร่วมกันผ่านการสร้างตัวแทนเสมือน ด้วยพระธรรมกายประจำตัว และด้วยคุณลักษณะทั้งหมดนี้เองที่ทำให้จินตภาพมหาธรรมกายเจดีย์มีบทบาทเป็นจุดศูนย์กลางของเหล่าศิษยานุศิษย์วัดได้ในทุกมิติ

สรุปได้ว่าท่าทีการปรับตัวของพื้นที่พระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับโลกทัศน์แบบวัตถุนิยมและบริโภคนิยมทั้ง 3 แห่ง ล้วนแต่เป็นการหวนคืนสู่คุณค่าในอดีตของพระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับกระแสการบริโภคและวัตถุนิยมที่โหมรุกเข้ามามีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ในสังคมไทย

นอกจากการปรับตัวทั้ง 3 แห่งแล้ว ยังมีแบบแผนของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาแบบทางเลือกที่น่าสนใจเกิดขึ้นอีกหลายพื้นที่ เช่น “หอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ” หรือสวนโมกข์ กรุงเทพฯ (พ.ศ. 2552) (Fig. 6) เพื่อขยายความของธรรมสภาวะว่าด้วย “นิพพานแบบขิมลอง” ผ่านกิจกรรมการปฏิบัติ “ภาวนาวิถีเมือง”⁴⁵ ที่มีตั้งแต่การจัดดอกไม้ การวาดภาพระบายสีน้ำ การแสดงละคร การเล่นดนตรี การฝึกโยคะ และการเดินชมงานแสดงศิลปะที่แฝงด้วยปริศนาธรรม (Fig. 7-8) ส่วนการศึกษาพุทธศาสนปรัชญาเชิงลึกก็มีเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมแสดงปาฐกถาและสนทนาธรรม การประกอบศาสนพิธีในวาระสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ อีกทั้งหอจดหมายเหตุฯ แห่งนี้ยังเป็นแหล่งรวบรวมและเผยแพร่ข้อมูลพุทธธรรม อาทิ หนังสือและบทความงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา วิดีทัศน์การบรรยายโดยท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งสามารถหาซื้อได้ในส่วนสโมสรธรรมทาน⁴⁶ ทั้งนี้แบบอย่างของงานออกแบบสถาปัตยกรรมของสวนโมกข์ กรุงเทพฯ แห่งนี้ ตั้งแต่แผนผัง รูปลักษณ์ไปจนถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ก็ลดรูป

ภาพ 6

อาคารหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ จ.กรุงเทพฯ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สะท้อนความสมถะ เรียบง่าย ด้วยการเลือกใช้วัสดุที่ตรงไปตรงมา รวมถึงภาษาทางการออกแบบที่เป็นการคลี่คลายจากโรงมหรสพทางวิญญาณของสวนโมกข์พลาราม จ. สุราษฎร์ธานี

Fig 6

The Buddhadasa Indapanno Archives building in Bangkok exhibits an architectural style characterized by austerity and simplicity, achieved through straightforward materials. This design approach adapts from the spiritual theater of Suan Mokkhapalaram in Surat Thani.



ภาพ 6 / Fig 6



ภาพ 7 / Fig 7

ภาพ 7

พื้นที่จัดแสดงนิทรรศการ
“นิพพานชิมลอง”

Fig 7

“A Taste of Nibbana”
Exhibition room



ภาพ 8 / Fig 8

ภาพ 8

พื้นที่ลานหินโค้งที่เชื่อมต่อกับโถงเอนกประสงค์ของหอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ เป็นพื้นที่สำหรับจัดศาสนพิธี กิจกรรม สัมมนา และการแสดงปาฐกถา

Fig 8

The curved stone courtyard is linked to the multipurpose hall of the Buddhadasa Indapanno Archives, serving as a space for conducting religious ceremonies, seminars, and lectures.

ผ่านคลายจากรูปแบบพุทธสถาปัตยกรรมแบบจารีตสู่การออกแบบที่เน้นการสร้างสรรค์พื้นที่และภาษาทางสถาปัตยกรรมอันเรียบง่าย สะท้อนความสงบสมถะ เรียบง่าย เบาสบาย สัมกับเป็น “โรงมหรสพทางวิญญาณแห่งใหม่” สถานที่เรียนรู้พระพุทธศาสนาแบบร่วมสมัย ตามเจตนารมณ์ของท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้รับการสานต่อโดยพุทธศาสนิกชนกลุ่มหนึ่งที่พยายามต่อยอดกระบวนการวิธีของสวนโมกขพลาราม จ.สุราษฎร์ธานี มาประยุกต์ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของคนเมืองซึ่งมีข้อจำกัดในแง่ของเดินทางหรือเวลาที่จำกัดได้อย่างสมสมัย

3.3 การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาแบบพุทธพาณิชย์ เพื่อตอบสนองโลกทัศน์ของปัจเจกบุคคล

สืบเนื่องจากพัฒนาการด้านเศรษฐกิจสังคม การเมืองภายใต้การบริหาร รัฐบาลตั้งแต่ช่วงสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มาถึงปัจจุบันที่มี ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเหตุการณ์สำคัญแรก ทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อวัดคือการยกเลิกระบบไพร่ทาส ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ส่งผลให้วัดสูญเสียเลกวัดหรือข้าพระอันเป็น แรงงานเกณฑ์สำคัญในการสร้างและทำนุบำรุงรักษาวัด ฉะนั้นเมื่อ ไม่สามารถสนับสนุนแรงงานได้รัฐจึงให้เงินอุดหนุนเพื่อทดแทน⁴⁷ รวมทั้งส่งมอบหน้าที่ในการบริหารจัดการและดูแลพระอาราม ให้อยู่ในการกำกับดูแลของพระภิกษุสงฆ์และคณะกรรมการวัด⁴⁸ ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้วัดต้องหางบประมาณและปัจจัยด้วยกระบวนการวิธี ต่าง ๆ เพื่อมาพัฒนาและดูแลกายภาพของวัด เช่น การอนุญาตให้ ประชาชนเช่าที่ดินในเขตธรณีสงฆ์เพื่ออยู่อาศัยหรือทำการค้า ไปจนถึงการให้เช่าจัดงานมหรสพและจัดสร้างวัดถ่มมุงคล การบริหาร จัดการวัดเช่นนี้ในหลายกรณียังส่งผลให้วัดค้ำึงถึงรายได้ที่มาก จนเกินวิสัยและกลายสภาพเป็น “พุทธพาณิชย์” ในที่สุด⁴⁹ เมื่อพิจารณาร่วมกับสภาพของสังคมไทยในปัจจุบันก็จะเห็นได้ว่า ระบบพุทธพาณิชย์ได้สร้างกระแสของเงินตราให้เข้าสู่พื้นที่วัดอย่าง มหาศาล ด้วยการใช้ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าสามารถอำนวย ความต้องการอันหลากหลายของปัจเจกบุคคลให้สัมฤทธิ์ผลได้ หากสักการะถูกต้องตามวิธีการของความเชื่อนั้น ๆ⁵⁰ ทั้งหมด ที่กล่าวมานี้เป็นมูลเหตุให้เกิดท่าทีของการปรับตัวในอีกหลายลักษณะ หนึ่งดังตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้



ภาพ 9 / Fig 9

ภาพ 9

พระพุทธรูปธรรมกายเทพมงคล
วัดปากน้ำภาษีเจริญ
ขนาดมหึมาที่สร้างขึ้นจาก
พลังศรัทธาของศิษยานุศิษย์

Fig 9

The great Dhammakaya-
devamongala statue rises
above Bangkok.

การสร้างรูปเคารพขนาดใหญ่พิเศษภายในพื้นที่วัดหลายแห่ง เช่น พระพุทธรูปมหามิตรศากยมนีศรีวิเศษชัยชาญ วัดม่วง จ.อ่างทอง พระพุทธรูปกรมกายนพคุณ วัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร (Fig. 9) พระพุทธรูป วัดเขาวงจันทร จ.ลพบุรี พระพุทธรูปเมตตา วัดทับคล้อ จ.พิจิตร ซึ่งการสร้างรูปเคารพขนาดใหญ่ข้างต้นนี้ ส่วนไม่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระอัฐจารตามความในคัมภีร์ พระพุทธรูปศาสนาที่ว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปขนาดความสูง 18 ศอก⁵¹ เนื่องจากขนาดและสัดส่วนของรูปเคารพในปัจจุบัน มีขนาดสูงใหญ่กว่ามาก จากการศึกษานี้ของ นุสรณ์ จิตตเกษม และ ปรีดี พิศภูมิวิทย์ แสดงให้เห็นว่ากระบวนการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ดังกล่าวเกิดจากปัจจัยและบริบททางสังคมที่ทำให้ ความเชื่อและค่านิยมต่างๆ ได้มอบอิสระแก่ผู้อำนวยการสร้างมากขึ้น โดยการตั้งชื่อเรียกองค์พระปฏิมา หรือสถานที่ตั้งของพระพุทธรูป มักจะมีความหมายทั้งที่เกี่ยวเนื่องกับบุคคลที่เป็นผู้สร้าง ผู้ได้รับการยกย่องในคุณงามความดี หรือชื่อที่สื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ และอิทธิฤทธิ์ที่สามารถอำนาจโชคลาภ ตลอดจนความคุ้มครอง ในด้านต่าง ๆ แก่ผู้ที่เคารพสักการะได้ บทบาทเช่นนี้คล้ายคลึงกับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาผีตามความเชื่อแบบโบราณของสังคมไทย ก่อนการเข้ามาของพระพุทธศาสนาถึงแม้ว่าพระพุทธรูปขนาดใหญ่ บางองค์จะอ้างอิงอดีตพุทธหรืออนาคตพุทธ เช่น พระกฤษณ์โร วัดไผ่โรงวัว จ.สุพรรณบุรี พระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์อย่าง วัดผาซ่อนแก้ว จ.เพชรบูรณ์ ทว่าในทางปฏิบัติแล้วกลับมีสถานะ ไม่ต่างจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดลบันดาลความสำเร็จและสวัสดิภาพ ในทางโลก นอกจากการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่แล้ว ยังมี การสร้างเทวรูปจากศาสนาฮินดูที่คนไทยต่างคุ้นเคยเป็นอย่างดี ภายในบริเวณพุทธสถาน อาทิ พระพิฆเนศ ท้าวเวสสุวรรณ ภายใต้ หลักคิดที่เชื่อว่าเป็นใหญ่มีบารมีเหนือภูติผีปีศาจทั้งปวง ซึ่งสามารถช่วยขจัดอุปสรรคและบันดาลสวัสดิผลได้⁵² อีกทั้ง รูปแบบหนึ่งที่มีความนิยมจัดสร้าง คือรูปเคารพพระสาวก พระเถระจารย์ หรืออดีตเจ้าอาวาส ทั้งนี้การปรากฏรูปเคารพขนาดใหญ่พิเศษในพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ ไม่เพียงแต่สะท้อน ความต้องการของผู้สร้างและผู้สักการะเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึง คุณลักษณะสำคัญของศาสนวิถีของสังคมไทยแบบที่มีพุทธพราหมณ์ ผี คลุกเคล้าเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืนจนแทบจะแยกขาดจากกัน ไม่ออกนับแต่อดีตกาลจนกระทั่งปัจจุบัน



ภาพ 10 / Fig 10

ภาพ 10

รูปเคารพจากพหุลัทธิทาง
ความเชื่อที่ปรากฏขึ้น
ในบริเวณวัดตามภูมิภาคต่างๆ
ของประเทศไทย เพื่อตอบ
สนองค่านิยมในการบูชา
และความเชื่อด้านอิทธิฤทธิ์
ที่จะสามารถอำนวยผลสำเร็จ
ในทางโลกแก่ผู้สักการะ

Fig 10

Idols and images from
various beliefs are found
on temple grounds across
different regions of
Thailand, reflecting the
widespread popularity of
worship and the belief in
supernatural powers
capable of bestowing
worldly success upon
the devotees.

อีก 2 ตัวอย่างสำคัญในการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาแบบพุทธพาณิชย์ คือวัดท่าไม้ จ.สมุทรสาคร ที่รวบรวมสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากพุทธศาสนาและความเชื่อที่แฝงตัวอยู่ในสังคมไทยมากมายตั้งแต่รูปเคารพไปจนถึงพิธีกรรม ซึ่งจัดเตรียมไว้เพื่อรองรับความต้องการอันหลากหลายอย่างครบครัน รวมทั้งสิ่งที่น่าสนใจที่สุดประการหนึ่งซึ่งถูกนำเสนอผ่านสื่อโทรทัศน์และสังคมออนไลน์ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2565 ก็คือตู้บริจาครอบบริเวณวัดที่มีช่องย่อยๆ และเขียนกำกับไว้ว่าแต่ละช่องให้ผลของความสำเร็จอย่างไรบ้าง ท่าทีเช่นนี้ของวัดท่าไม้จึงเปรียบเป็นการนำพุทธศาสนามาตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคลจนนำไปสู่การเติบโต และการพัฒนาทางกายภาพของพุทธสถานอย่างรวดเร็ว (Fig.10) เช่นเดียวกับวัดเจดีย์ จ.นครศรีธรรมราช ที่มีผู้ศึกษาการขยายและพัฒนาพื้นที่ของวัดในช่วงปี พ.ศ. 2542–2563 ซึ่งพบว่าปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์เพื่อรองรับกิจกรรมการกราบไหว้บูชารูปเคารพไอ้ไข่ของผู้ศรัทธามีตั้งแต่การตั้งร้านค้าสำหรับซื้อ-ขายรูปปั้นไอ้ไข่ ประทัด สลากกินแบ่งรัฐบาล และร้านเช่าบูชารูปจำลองไอ้ไข่บ่อคอนกรีตสำหรับจุดประทัดขนาดใหญ่จำนวนมาก และอาคารอเนกประสงค์ล้อมรอบพระอุโบสถเก่า ฯลฯ ซึ่งการขยายตัวของพื้นที่วัดนี้มากขึ้นถึง 22 เท่า ภายในระยะเวลาเพียง 10 ปี เท่านั้น⁵³ ตัวอย่างดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นถึงกระแสนิยมการสักการะไอ้ไข่อย่างมหาศาลในสังคมไทย วงจรดังกล่าวได้นำพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาไปสู่การเป็นสถานที่สร้างรายได้หมุนเวียนและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของชุมชนและจังหวัด โดยการใช้ประโยชน์จากโลกทัศน์แบบปัจเจกบุคคลที่มีความต้องการ อยากมี อยากได้ อยากเป็น อันหลากหลาย ซึ่งรอความสมหวังที่พึงจะเกิดขึ้นจากการสักการะบูชารูปเคารพอันศักดิ์สิทธิ์อย่างถูกต้องตามความเชื่อตนเอง

4. บทสรุป

จากการศึกษาที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่าตั้งแต่การสถาปนาแนวคิดชาตินิยมที่เริ่มก่อตัวขึ้นในสมัยระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาจนถึงช่วงสมัยการปกครองในระบอบประชาธิปไตยพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาภายใต้การควบคุมของรัฐถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงออกถึงโลกทัศน์ของชนชั้นนำที่แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองแต่แบบแผนของพุทธสถานที่ก่อสร้างหรือปฏิสังขรณ์ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐก็ล้วนเป็นไปเพื่อตอบสนองแนวทางการพัฒนาประเทศภายใต้โลกทัศน์แบบชาตินิยมเป็นหลัก แบบแผนเช่นนี้ส่งผลให้เกิดการลดทอนบทบาทด้านโลกุตระวิสัยลงไป จนกระทั่งในช่วงเวลาถัดมาได้เกิดแนวทางการหวนคืนกลับสู่คุณค่าในอดีตที่หยาบคายแบบแผนและวิธีคิดแบบโลกุตระของพระพุทธศาสนานำมาประยุกต์เพื่อรับมือกับกระแสวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม ดังที่จะเห็นได้จากสำนักทางศาสนาสำคัญหลายแห่ง ได้แก่ สวนโมกขพลาราม วัดพระธรรมกาย และสันติอโศก ทั้ง 3 สำนักได้สร้างพื้นที่พระพุทธศาสนาแบบทางเลือกที่มุ่งเน้นการสร้างความสำเร็จถึงนิพพานสถานะด้วยกิจกรรมแบบร่วมสมัยต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีท่าทีการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งนิยมการจัดทำวัดมุงคลและรูปเคารพในรูปแบบต่าง ๆ ผสมกับแนวคิดพหุศาสนาเพื่อเชื้อเชิญให้พุทธศาสนิกชนไทยสนใจที่จะเข้ามายังพื้นที่วัดมากขึ้นส่วนหนึ่งเพื่อเป็นการดึงดูดรายได้จากความศรัทธาและความเชื่อของปัจเจกบุคคลนำมาบริหารจัดการและพัฒนาวัด

อย่างไรก็ดีทุกการปรับตัวล้วนเกิดขึ้นด้วยความตั้งใจที่จะดำรงไว้ซึ่งสถาบันทางพระพุทธศาสนา ผ่านท่าทีซึ่งมีเงื่อนไขอันแตกต่างกัน แต่สิ่งที่น่าสังเกตต่อไปจากนี้ก็คือกระแสนิยมของลัทธิพิธีรวมถึงการเข้าร่วมการสักการะขอพรที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างมหาศาลในปัจจุบัน อาจสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาจากความต้องการอันสลับซับซ้อนและความทุกข์ทางใจของคนไทยที่ต้องการสิ่งพึงพิงทางใจอย่างยิ่งยวด สถานการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นความเป็นทั้งวิกฤติและโอกาสสำหรับสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่จะต่อยอดความศรัทธาสู่การบรรเทาทุกข์ทางใจได้ ทั้งนี้โอกาสดังกล่าวต้องตอบสนองความต้องการและพฤติกรรมของคนไทยในยุคปัจจุบันได้อย่างตรงประเด็น จึงจะสามารถนำบทบาทของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนากลับมาเป็นศูนย์รวมด้านจิตใจและนำเสนอสาระทางธรรมให้สังคมไทยอย่างร่วมสมัยและครบถ้วนทั้งด้านโลกียธรรมและโลกุตระธรรม

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในหัวข้อ อัมโมกษถาน

Acknowledgment

This article is part of a master's degree thesis entitled 'Dham-mokhasatharn' for the Master of Architecture Program in Thai Architecture at the Faculty of Architecture, Silpakorn University, Thailand.

Notes

- 1 Phra Phromkunaphorn (P.A. Payutto), **Kānphatthanā thī yangyūn [Sustainable Development]**, 12th ed. (Bangkok: Sahadhammika Press, 2010), 231.
- 2 Somkid Jiratatsanakul, **Wat: phut sātsana sathā pattayakam Thai [Temple: Thai Sacral Architecture]** (Bangkok: Thammasat University Press, 2001), 23-24.
- 3 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsana Thai nai 'anākhon nāonōm læ thāng'ōk chāk wikrit [The Future, Trend and Solution for Thai Buddhism Crisis]**, 3rd ed. (Bangkok: Komol Keemthong Foundation, 2015), 49-50.
- 4 Nopphanat Anupongphat, "Phonkrathop khōng phrarāchabanyat laksana pokkhōng khana song Rō. Sō. nūngrōjyīsip'et tō 'akān pokkhōng khana song Thai [The Impact of Sangha Act of 1902 on the Thai Sangha Administration]," (Master's Thesis, Chulalongkorn University, 2003), 15-17.
- 5 Nidhi Eawsiwong, **Kānmūang Thai samai phra chao krung Thon Burī [Thai Politics during the Reign of The King of Thonburi]** (Bangkok: Silpawattanatham, 1986), 195-203.
- 6 Nidhi Eawsiwong, **Pākkai læ bai rūa rūam khwām riāng wādūai wannakam læ prawat sāt ton rattanakōsin [Pen and Sail: Literature and History in Early Bangkok]**, 4th ed. (Bangkok: Same Sky Books, 2012), 328-354.
- 7 Ibid., 328-365.
- 8 See more details in Nidhi Eawsiwong, **Phut sātsana nai khwām plānplāeng khōng sangkhom Thai [Buddhism and Changes of Thai Society]** (Bangkok: Komol Keemthong Foundation, 2000), 85-87.
- 9 Saichol Sattayanurak, **Rāingān wičhai chabap sombūn khōngkān prawattisāt withī khīt kīeokap sangkhom læ watthanatham Thai khōng panyāchon (Phō. Sō. sōngphansirōisāmsiphā thūng sōngphanhārōisāmsiphā) [A History of the Thinking about Thai Society and Culture from the Viewpoints of Thai Intellectuals Project (1892-1992): Final Report]** (Bangkok: The Thailand Research Fund, 2007), 40-55.
- 10 Nopphanat Anupongphat, "Phonkrathop khōng phrarāchabanyat laksana pokkhōng khana song Rō. Sō. nūngrōjyīsip'et tō 'akān pokkhōng khana song Thai."
- 11 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsana Thai nai 'anākhon nāonōm læ thāng'ōk chāk wikrit.**
- 12 Chatri Prakitnonthakan, **Sinlapa - sathāpattayakam khana rātsadōn sanyalak thāngkān mūang nai chōeng 'udomkān [Art and Architecture of the People's Party Political Symbol of Ideology]**, 3rd ed. (Bangkok: Matichon, 2020).
- 13 Pinyapan Potjanalawan, "Kānsāng phūnthī 'aphi mahā wihān læ phut sin bēp fān tā sī khōngwat phra thammakāi [The Production of the Buddhist Megechurch and the Fantasy Buddhist Art by Wat Phra Dhammakaya, Thailand]," **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 11 (September-December 2014): 90-107.
- 14 Nussara Jittakasem and Predee Phisphumvidhi, "Rūp khaorop khanāt yai mahūmā thāng sātsana: kān plānplāeng krabūankān sāng khwām māi læ phāp sathōn sangkhom Thai [Huge Religious Object of Worship: Change, Significant Creation and Reflection on Thai Society]," **Academic Journal of Humanities and Social Sciences Burapha University** 25, 47 (January-April 2017): 123-147.
- 15 Sasipim Issarawattana and Suchita Manajit, "Kān plānplāeng phūm that watthanatham 'annūang māchāk khwām chūa : kōranī suksā wat chēdī ('ai khai) 'amphōe si chon chāngwat Nakhōn Si Thammarāt [Cutural Landscape Changes from Faith: A Case Study of Wat Chedi (Ai Khai), Sichon, Nakhon Si Thammarat]," **Journal of Social Science and Buddhist Anthropology** 7, 4 (April 2022): 18-30.

- 16 See more about the origins of the change in “thinking” and “structure” from the pressures of Western powers to finding a “tough and lenient” solution to gain allies during crisis times in Siam by King Chulalongkorn in Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāp sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetchaofā kromphrayā narisrānuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisara nuwattiwongse]** (Bangkok: Chalermprakit Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013), 45-47.
- 17 Fine Arts Department, **Chaonāi læ khāratchakān krāp bangkhom thūn khwāmhen čhatkān plānplāng rāthakān phāndin Rō. Sō. Nūngrōjsām læ phra rātdamrat nai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmklaō čhao yū hūa song thalāng phra bōrom rā čā thi bāi kākhai kām pokkhrōng phāndin [The Princes and Civil Servants Expressed their Opinions on the Changes in Government Administration, 103 Rattanakosin Era, and the Royal Speech of His Majesty King Chulalongkorn, who Gave His Royal Explanation for Amending the Administration of the Country]** (Bangkok: Niyomkij Publishing, 1973), 2.
- 18 Saichol Sattayanurak, **Rāingān wičhai chabap sombūn khōngkān prawattisāt withī khit kīeokap sangkhom læ watthanatham Thai khōng panyāchon (Phō.Sō. sōngphansīrōjsāmsiphā thūng sōngphanhārōjsām siphā)**, 40-41.
- 19 “Phrarāthabanyat laksana pokkhrōng khana song Rō.Sō. nūngrōjyisip’et. [Sangha Administration Act, 121 Rattanakosin Era],” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 19 (29 June 1902): 214-215.
- 20 See more in Chapter no. 7 on Provincial Councils, Article no. 35 in Ibid., 221.
- 21 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāp sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetchaofā kromphrayā narisrānuwattiwong**, 50.
- 22 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsānā Thai nai ‘anākhōt nēonōm læ thāng’ōk čhāk wikrit**, 341.
- 23 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāp sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetchaofā kromphrayā narisrānuwattiwong**, 50.
- 24 Ibid., 56-57.
- 25 Originally the temple would be called Wat Benchamabophit Sathit Mahanikayaram (Benchamabophit temple: the dwelling of Mahanikaya sect). But King Chulalongkorn was afraid that the Dhammayuttika Nikaya monks would be dissatisfied and may lead to conflicts between sects. See more details in Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāp sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetchaofā kromphrayā narisrānuwattiwong**, 106.
- 26 Ibid., 108-111.
- 27 Chatri Prakritnonthakan, **Kāmūang læ sangkhom nai sinlapa sathāpattayakam Sayām samai Thai prayuk chātniyom [Politics and Society in Architectural Art Siamese Contemporary Thai Nationalism]** (Bangkok: Matichon, 2004), 165-191.
- 28 See more about sects in the writings of Vajiranavarorasa (His Royal Highness Somdet Phra Maha Samana Chao. Krom Phraya Vajiranavarorasa) in Prince-Patriarch Wachirayan Warorot, **Phra ni phontāng rūang [Various works]** (Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1971), 3, quoted in Nopphanat Anupongphat, “Phonkrathop khōng phrarāthabanyat laksana pokkhrōng khana song Rō. Sō. nūngrōjyisip’et tō ‘akān pokkhrōng khana song Thai,” 79
- 29 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsānā Thai nai ‘anākhōt nēonōm læ thāng’ōk čhāk wikrit**, 138-141.
- 30 See more about the various issues between the two sangha sects in Kanungnit Chantabutr, **Kān khūanwai khōng yuwasong Thai run rāk Phō.Sō. sōngphansīrōjī čhetsipčhet thūng sōngphansīrōjpātsipsī [The Movement of the First Generation of Thai Monks, 1934-1941]** (Bangkok: Thammasat University, 1985), 33-41.
- 31 Wallop Pumara, “Khwāmsamphan rawāng kām mūang rūang sātšanā ‘amnat thāngkān mūang læ khōngsāng ‘ōkāt thāngkān mūang : kōranī suksā khana patisangkhoṇ kām phra sātšanā nai samai plānplāng kām pokkhrōng khōng prathēt Thai [The Relationship between Religious Politics, Political Power and the Political Opportunities Structure: A Case Study of the Thai Buddhist Structural Restoration in the Era of Political Regime Shift],” **Journal of Human Rights and Peace** 3, 2 (July-December 2017): 88.

- 32 “Phrarāṭṭhabanyat khana song Phō.Sō. sōng phan sī rōi pāet sip sī [Sangha Act 1941],” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 58 (14 October 1941): 1409.
- 33 See more about the explanation of the political implications of changing the name from Wat Prachathipatai (Democracy temple) to Wat Phra Si Mahathat in Chatri Prakitnonthakan, **Sinlapa - sathāpattayakam khana rātsadōn sanyalak thāngkān mŭang nai chōng ‘udomkān**, 201-203.
- 34 See more about the principles of determining the Fine Arts Department ordination hall standardization plan A, B, C. in Phuwadon Phusiri, “Ngān ‘ōk bāep sathāpattayakam khōng phra phrom Phīchit (‘Ū Lā phā non): rūppatham hēng ‘udomkān chātniyom Phō.Sō. sōngphānsīrōi chetsiphā thūng sōngphānsīrōi kāsop [Architectural Design of Phra Phrombhichitr (Ou Labhanonda): Physical Manifestation of the Nationalist Ideology, 1932-1947],” **Academic Journal of Architecture** 74 (January-June 2022): 11-12.
- 35 Chawalit Atipatayakul, “Rūpbāep ‘ubōsot chūang Phō.Sō. sōngphānsīrōi pāetsipsī thūng sōngphanhārōisip nai chāngwat ‘Udōn Thānī : kōranī suksā klum rūpbāep phasom ‘itthiphon chāng Yūan lāe phŭn thīn [Pibulsongkram’s Ordination Hall Standardization Plans],” **Damrong Journal** 9, 1 (January–June 2010): 107-108.
- 36 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsānā Thai nai ‘anākhōt nāonōm lāe thāng‘ōk chāk wikrit**, 147.
- 37 Buddhadasa [pseud.], **Kāen phutsā [Heart-Wood from the Bo Tree]** (Bangkok: Thammasapa), 10.
- 38 Pataraporn Sirikanchana, “Santi ‘asōk khwāmpenmā lāe botbāt thāng sātsanā nai sangkhom Thai [Santi Asoka: Its Development and Religious Roles in Thai Society],” **Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University** 8, 1 (January-April 2001): 31.
- 39 Phuwamin Wadkean, Jumnian Junhasobhaga and Yothin Sawangdee, “Botbāt khōng samnak Santi ‘asōk nai kām khlŭanwai thāng sangkhom [The Role of Santi Asoke in Social Movement],” **Journal of Social Science and Buddhist Anthropology** 6, 4 (April 2021): 436-438.
- 40 Pinyapan Potjanalawan, “Kānsāng phŭnthī ‘aphi mahā wihān lāe phut sin bāep fāen tā sī khōngwat phra thammakāi,” 95-97.
- 41 Ibid.
- 42 Ibid.
- 43 See a detailed description of the highlights, number, and location of the Dhammakaya Buddha image in Dhammakaya Foundation, **Mahā thammakāi chhēdī mahā chhēdī phŭa santiphāp lōk [The Maha Dhammakaya Cetiya: the Cetiya for World Peace]** (Patum Thani: Master Publishing, 2000), 22.
- 44 Ibid., 16.
- 45 Buddhadasa Indapanno Archives -BIA-, **Trā sanyalak lāe sarup phāp rūam [Emblem and Overview]**, June 23, 2017. Video, 07:06. Available from www.youtube.com/watch?v=Y80CV_9GknA
- 46 Buddhadasa Indapanno Archives Foundation, **Rāingān phon kāndamnōn ngān pī sōngphanhārōi hāsippāet thūng sōngphanhārōi hāsipkào [Performance Report for 2015 - 2016]** (Bangkok: Buddhadasa Indapanno Archives Foundation, 2016), 42.
- 47 Worrasit Tantipantkul, “‘Amnāt rat nŭa wat: sing thī hāi pai chāk sangkhom Thai [State Power over Temples: Something Missing from Thai Society],” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 5 (September 2007): 87-89.
- 48 Ibid., 94.
- 49 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsānā Thai nai ‘anākhōt nāonōm lāe thāng‘ōk chāk wikrit**, 138–141.
- 50 Ibid., 169.
- 51 Boonyakorn Wachirathienchai, “‘‘Atathārot’ khati khwām chŭa lāe kānsāng san ngān phutthapatimā [Attharassa: Beliefs and Buddhist Statues],” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 8 (September 2011-August 2012): 56-58.
- 52 Nussara Jittakase and Predee Phisphumvidhi, “Rūp khaorop khanāt yai mahŭmā thāng sātsanā: kām plīanplāeng krabŭankān sāng khwām māi lāe phāpsathōn sangkhom Thai,” 127-133.
- 53 Sasipim Issarawattana and Suchita Manajit, “Kām plīanplāeng phŭm that watthanatham ‘annŭang māk chāk khwām chŭa : kōranī suksā wat chhēdī (‘ai khai) ‘amphōe si chon chāngwat Nakhōn Sī Thammarāt,” 23-26.

Bibliography

Boonyakorn Wachiratienchai. “‘Atathārot’ khati khwām chūa læ kāsāng san ngān phutthapatimā [Attharassa: Beliefs and Buddhist Statues].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 8 (September 2011-August 2012): 55-75.

Buddhadasa Indapanno Archives -BIA-. **Trā sanyalak læ sarup phāp rūam [Emblem and Overview]**. June 23, 2017. Video, 07:06. Available from www.youtube.com/watch?v=Y80CV_9GknA

Buddhadasa Indapanno Archives Foundation. **Rāingān phon kādamnōn ngān pī sōngphanhārōihāsippæt thūng sōngphanhārōihāsipkào [Performance Report for 2015 - 2016]**. Bangkok: Buddhadasa Indapanno Archives Foundation, 2016.

Buddhadasa [pseud.]. **Kān phutsā [Heart-Wood from the Bo Tree]**. Bangkok: Thammasapa.

Chatrī Prakitnonthakan. **Kānmūang læ sangkhom nai sinlapa sathāpattayakam Sayām samai Thai prayuk chātniyom [Politics and Society in Architectural Art Siamese Contemporary Thai Nationalism]**. Bangkok: Matichon, 2004.

_____. **Sinlapa - sathāpattayakam khana rātsadōn sanyalak thāngkām mūang nai chōng ‘udomkān [Art and Architecture of the People’s Party Political Symbol of Ideology]**. 3rd ed. Bangkok: Matichon, 2020.

Chawalit Atipatayakul. “Rūpbāep ‘ubōsot chūang Phō.Sō. sōngphansīrōipāetsipsī thūng sōngphanhārōisip nai chāngwat ‘Udōn Thānī : kōranī sūksā klum rūpbāep phasom ‘itthiphon chāng Yūan læ phūn thīn [Pibulsongkram’s Ordination Hall Standardization Plans].” **Damrong Journal** 9, 1 (January–June 2010): 101-116.

Dhammakaya Foundation. **Mahā thammakāi chēdī mahā chēdī phūa santiphāp lōk [The Maha Dhammakaya Cetiya: the Cetiya for World Peace]**. Patum Thani: Master Publishing, 2000.

Fine Arts Department. **Chaonāi læ khārāthchakān krāp bangkhom thūn khwāmhen chātkan plānplāeng rāthchakān phāendin Rō . Sō . Nūngrōisām læ**

phra rāt damrat nai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmklaō čhao yū hūa song thalāeng phra bōrom rā chā thī bāi kākhai kām pokkhrōng phāendin [The Princes and Civil Servants expressed their Opinions on the Changes in Government Administration, 103 Rattanakosin Era, and the Royal Speech of His Majesty King Chulalongkorn, who Gave His Royal Explanation for Amending the Administration of the Country]. Bangkok: Niyomkij Publishing, 1973.

Kanungnit Chantabutr. **Kān khlūanwai khōng yuwa song Thai run rāk Phō.Sō. sōngphansīrōi chetsipchēt thūng sōngphansīrōipāetsipsī [The Movement of the First Generation of Thai Monks, 1934-1941]**. Bangkok: Thammasat University, 1985.

Nidhi Eawsiwong. **Kānmūang Thai samai phračhao krung Thon Burī [Thai Politics during the Reign of the King of Thonburi]**. Bangkok: Silpawattanatham, 1986.

_____. **Pākkai læ bai rūa rūam khwām rīang wādūai wannakam læ prawat sāt ton rattanakōsin [Pen and Sail: Literature and History in Early Bangkok]**. 4th ed. Bangkok: Same Sky Books, 2012.

_____. **Phut sātsanā nai khwām plānplāeng khōng sangkhom Thai [Buddhism and Changes of thai Society]**. Bangkok: Komol Keemthong Foundation, 2000.

Nopphanat Anupongphat. “Phonkrathop khōng phrarāthchabanyat laksana pokkhrōng khana song Rō. Sō. nūngrōiyisip’et tō ‘akān pokkhrōng khana song Thai [The Impact of Sangha Act of 1902 on the Thai Sangha Administration].” Master’s Thesis, Chulalongkorn University, 2003.

Nussara Jittakasem and Predee Phisphumvidhi. “Rūp khaorop khanāt yai mahūmā thāng sātsanā: kām plānplāeng krabūankān sāng khwām māi læ phāp sathōn sangkhom Thai [Huge Religious Object of Worship: Change, Significant Creation and Reflection on Thai Society].” **Academic Journal of Humanities and Social Sciences Burapha University** 25, 47 (January–April 2017): 123-147.

Pataraporn Sirikanchana. “Santi ‘asōk khwāmpenmā læ botbāt thāng sātšanā nai sangkhom Thai [Santi Asoka: Its Development and Religious Roles in Thai Society].” **Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University** 8, 1 (January-April 2001): 6-68.

Phra Paisal Visalo. **Phraphutsāsānā Thai nai ‘anākhon nēonōm læ thāng‘ōk chāk wikrit [The Future, Trend and Solution for Thai Buddhism Crisis]**. 3rd ed. Bangkok: Komol Keemthong Foundation, 2015.

Phra Phromkunaphorn (P.A. Payutto). **Kānphatthanā thī yangyūn [Sustainable Development]**. 12th ed. Bangkok: Sahadhammika Press, 2010.

“Phrarāitchabanyat khana song Phō.Sō. sōng phan sī rōi pēt sip sī [Sangha Act 1941].” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 58 (14 October 1941): 1391-1410.

“Phrarāitchabanyat laksana pokkhōng khana song Rō.Sō. nūng rōiyīsip‘et. [Sangha Administration Act, 121 Rattanakosin Era].” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 19 (29 June 1902): 214-223.

Phuwadon Phusiri. “Ngān ‘ōk bēp sathāpattayakam khōng phra phrom. Phičhit (‘Ū Lā phā non): rūppatham hāeng ‘udomkān chātniyom Phō.Sō. sōng phansīrōi chetsiphā thūng sōng phansīrōi kāsōp [Architectural Design of Phra Phrombhichitr (Ou Labhanonda): Physical Manifestation of the Nationalist Ideology, 1932-1947].” **Academic Journal of Architecture** 74 (January-June 2022): 1-16.

Phuwamin Wadkean, Jumnian Junhasobhaga and Yothin Sawangdee. “Botbāt khōng samnak Santi ‘asōk nai kān khlīanwai thāng sangkhom [The Role of Santi Asoka in Social Movement].” **Journal of Social Science and Buddhist Anthropology** 6, 4 (April 2021): 434-450.

Pinyapan Potjanalawan. “Kānsāng phūnthī ‘aphi mahā wihān læ phut sin bēp fāen tā sī khōngwat phra thammakāi [The Production of the Buddhist Megechurch and the Fantasy Buddhist Art by Wat Phra Dhammakaya, Thailand].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 11 (September-December 2014): 90-107.

Saichol Sattayanurak. **Rāingān wičhai chabap sombūn khōngkān prawattisāt withī khit kīeokap sangkhom læ watthanatham Thai khōng panyāchon (Phō.Sō. sōng phansīrōi sām siphā thūng sōng phanhārōi sām siphā) [A History of the Thinking about Thai Society and Culture from the Viewpoints of Thai Intellectuals Project (1892-1992): Final Report]**. Bangkok: The Thailand Research Fund, 2007.

Sasipim Issarawattana and Suchita Manajit. “Kān plīanplāeng phūm that watthanatham ‘annūang mǎchāk khwām chūa : kōranī suksā wat chēdī (‘ai khai) ‘amphōe si chon chāngwat Nakhon Si Thammarāt [Cutural Landscape Changes from Faith: A Case Study of Wat Chedi (Ai Khai), Sichon, Nakhon Si Thammarat].” **Journal of Social Science and Buddhist Anthropology** 7, 4 (April 2022): 18-30.

Somkid Jiratatsanakul. **Wat: phut sātšana sathāpattayakam Thai [Temple: Thai Sacral Architecture]**. Bangkok: Thammasat University Press, 2001.

_____. **Ngān‘ōkbēp sathāpattayakam thai fīphrahat Somdetčhaofā kromphrayā narīsranuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisara nuvattiwongse]**. Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013.

Wallop Pumara. “Khwāmsamphan rawāng kān mǔang rūang sātšanā ‘amnāt thāngkān mǔang læ khōngsāng ‘ōkāt thāngkān mǔang : kōranī suksā khana patisangkhoṅ kān phra sātšanā nai samai plīanplāeng kān pokkhōng khōng prathēt Thai [The Relationship between Religious Politics, Political Power and the Political Opportunities Structure: A Case Study of the Thai Buddhist Structural Restoration in the Era of Political Regime Shift].” **Journal of Human Rights and Peace** 3, 2 (July-December 2017): 57-91.

Worrasit Tantipantkul, “‘Amnāt rat nūa wat: sing thī hāi pai chāk sangkhom Thai [State power over Temples: Something Missing from Thai society].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 5 (September 2007): 86-95.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Opening figure Fine Arts Department, **Kān'anurak čhitrakam fā phanang wat Bōwōṇ Niwēt wihān rāṭchawōrawihān [Conservation of Mural Paintings at Wat Bowonniwet Vihara Ratchaworaviharn]** (Bangkok: Rungsilpa, 2008), 35.

Fig. 1 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān'Ōkbāp sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetčhaofā kromphrayā narisrānuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse]** (Bangkok: Chalermprakit Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013), 374.

Fig. 2 Ibid., 422-423.

Fig. 3 **Exhibition Program of Thai Traditional Architecture in the Honor of H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn and Faculty of Architecture, Silpakorn University's 50th Anniversary, Art Centre, Silpakorn University (Wang Tha Phra)**, June 3-17, 2005. (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2005), 51, 67.

Fig. 5 Nicolas Asfour, **Sci-Fi in Bangkok**, Accessed April 29, 2023. Available from <https://correspondent.afp.com/sci-fi-bangkok>

Fig. 10 Peerapat Sumran, 2022.